

Rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima

Čelica Vlahutin, Karmen

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:900101>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Karmen Čelica Vlahutin

Rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, travanj 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Karmen Čelica Vlahutin

JMBAG: 0116048611

Rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima

DIPLOMSKI RAD

Diplomski sveučilišni studij njemačkog jezika i književnosti i povijesti umjetnosti

Mentor: doc. dr. sc. Danko Dujmović

Komentorica: izv. prof. dr. sc. Tamara Martinac Dorčić

Rijeka, travanj 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Ovim potvrđujem da sam osobno napisala diplomski rad pod naslovom

Rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Karmen Čelica Vlahutin

Vlastoručni potpis: _____

Rijeka, 16. travnja 2024.

Sažetak

Tijekom povijesti muzeji su smatrani mjestima nedostupnima za sve vrste posjetitelja. Povijesne, političke i socioekonomske promjene uzrokovale su i društvene promjene, koje su dovele do različitih potreba i zahtjeva društva. Navedene su se promjene odrazile i na daljnji razvoj muzeja i na njegovu ulogu u društvu. Muzej se postepeno otvarao svim posjetiteljima i udovoljavao različitim društvenim zahtjevima, čime je dobio novu društvenu ulogu te zamijenio onu tradicionalnu ulogu muzeja koja je bila okrenuta muzejskim predmetima. U novije vrijeme, sve je veći naglasak na interakciji muzeja i posjetitelja te sudjelovanju posjetitelja u muzejskim aktivnostima čemu je znatno pridonijela muzejska edukacija. Glavna poveznica između muzeja i posjetitelja jesu kustos i muzejski pedagog koji pronalaze načine kako raznim aktivnostima privući posjetitelje. Danas muzej sve više posjećuju djeca koja su ujedno i važnija skupina posjetitelja te muzej uključuje i marginalizirane skupine poput osoba s invaliditetom i djece s teškoćama u razvoju. Upravo je to tema kojom se bavi ovaj diplomski rad. Da bi se stvorilo optimalno okruženje za razvoj inkluzivnog muzeja, potrebno je koristiti univerzalni dizajn. Na taj se način obogaćuje i sam muzej koji postaje mjesto učenja i okupljanja. Cilj ovog rada je doći do saznanja sudjeluju li djeca koja imaju teškoće u razvoju u muzejskim aktivnostima i na koji način te koji ispitani muzeji u Istri provode određene aktivnosti koje uključuju djecu s teškoćama u razvoju.

Muzeji u Istri prepoznaju važnost inkluzivnog muzeja te različitim programima uključuju djecu s teškoćama u razvoju u rad muzeja. Iako su neki muzeji pozitivan primjer u provođenju inkluzije u muzeju te imaju niz razrađenih programa, ostali muzeji trebaju raditi na osmišljavanju dodatnih programa za djecu s teškoćama u razvoju. No, valja naglasiti da postoji svijest o potrebi osmišljavanja raznih, prilagođenih programa za marginalizirane skupine posjetitelja te da zbog toga muzeji u Istri surađuju s udrugama, školama, stručnim suradnicima i ostalim institucijama kako bi postigli optimalan ishod što predstavlja važan iskorak za same muzeje i općenito za društvenu zajednicu.

Ključne riječi: muzej, muzejska edukacija, muzejska pedagogija, djeca s teškoćama u razvoju, inkluzija, inkluzivni muzej, prilagodba programa, inkluzivne radionice, univerzalni dizajn

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Muzej.....	3
2.1. Definicija muzeja.....	3
2.2. Uloga muzeja u društvu.....	5
2.3. Edukacija u muzejima.....	6
2.3.1. Muzejska pedagogija.....	7
3. Djeca s teškoćama u razvoju.....	9
3.1. Teškoće prema Orijentacijskoj listi.....	10
3.1.1. Oštećenje vida.....	10
3.1.2. Oštećenje sluha.....	10
3.1.3. Oštećenja jezično-govorne glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju.....	11
3.1.4. Oštećenja organa i organskih sustava.....	11
3.1.5. Intelektualne teškoće.....	11
3.1.6. Poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja.....	12
3.1.7. Postojanje više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkome razvoju.....	12
4. Inkluzija u muzeju.....	13
4.1. Prilagodba rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenje vida.....	16
4.2. Prilagodba rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenje sluha.....	18
4.3. Prilagodba rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenja jezične-govorne glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju.....	20
4.4. Prilagodba rada u muzeju za djecu s oštećenjima organa i organskih sustava.....	20
4.5. Prilagodba rada u muzeju za djecu s intelektualnim teškoćama.....	22
4.6. Prilagodba rada u muzeju za djecu s poremećajima u ponašanju i s oštećenjem mentalnog zdravlja.....	23
4.7. Prilagodba rada u muzeju kod djece kod kojih postoji više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkome razvoju.....	26
5. Programi za rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima u Istri.....	27
5.1. Arheološki muzej Istre, Pula.....	27

5.1.1.	Radionica <i>Pulski portali kroz stoljeća</i>	28
5.1.2.	Radionica <i>Magični instrumenti s pulskih spomenika</i>	30
5.1.3.	Ugledne Rimljanke i Rimljani (radionica <i>Rimske frizure</i>).....	32
5.1.4.	Radionica <i>Od Pintadera do prehrane</i>	34
5.1.5.	Radionica <i>Stopama rimskih agrimensora</i>	36
5.1.6.	Radionica <i>Nezakcij</i>	37
5.1.7.	Radionica <i>Amphiteatrum Polae</i>	38
5.2.	Vodnjan Ekomuzej, muzej ruralne kulture.....	40
5.2.1.	Radionica Onoterapije.....	43
5.2.2.	Radionica Moda na ekološki način.....	44
5.2.3.	Radionica <i>Agroforestry</i> (agrošumarstva).....	44
5.2.4.	Radionica suhozida.....	45
5.3.	Povijesni i pomorski muzej Istre.....	46
5.3.1.	Predstava <i>Mitska bića Istre</i>	46
5.4.	Etnografski muzej Istre, Pazin.....	47
5.4.1.	<i>Ribice u mreži</i>	48
5.4.2.	<i>Mići kosirići</i>	49
5.4.3.	<i>Moja nova-stara lutka</i>	49
5.4.4.	Radionica <i>Jules Verne</i>	50
5.5.	Muzej grada Umaga.....	50
5.6.	Muzej Lapidarium, Novigrad.....	51
5.6.1.	Projekt KULTURING 2.0.....	51
6.	Praktični rad.....	53
6.1.	Radionica <i>Moj zavičaj u prošlosti</i>	53
7.	Zaključak.....	60
8.	Popis literature.....	62
9.	Popis slikovnih priloga.....	68

1. Uvod

Interes za odabranu temu diplomskog rada proizašao je iz mog četverogodišnjeg rada u osnovnoj školi u Puli gdje sam radila u posebnom razrednom odjelu s učenicima koji su imali različite teškoće u razvoju. Posebni razredni odjel pohađali su učenici od sedam do četrnaest godina koji su imali teškoće kao što su poremećaji iz spektra autizma, poremećaji u ponašanju, specifične teškoće u učenju, govorno-jezični poremećaji te lakše intelektualne teškoće. Uključivanje učenika posebnog razrednog odjela u edukacije bilo koje vrste izvan učionice škole bilo je otežano zbog toga što nije postojao odgovarajući program ili barem prilagođeni program zbog čega su se učenici posebnog razrednog odjela često osjećali izolirano ili zapostavljeno spram drugih učenika u ostalim razredima. Odlazak u muzeje je, također, bio izazov zbog toga što muzejska građa nije bila prilagođena i pojednostavljena učenicima s teškoćama te je to njima bilo nerazumljivo i teško za praćenje. Iako su se u nekim muzejima povremeno provodili određeni projekti, smatram da postoji potreba za češćim provođenjem radionica koje bi omogućile redovito sudjelovanje učenika s teškoćama u razvoju u prostoru muzeja.

Diplomski rad *Rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima* bavi se istraživanjem inkluzivnih pristupa u programskom radu muzeja u Istri. Istražuje se na koji se način provodi inkluzija u muzejima u Istri i provodi li se uopće te postoji li ravnopravni pristup sadržajima djeci s teškoćama u razvoju, koja predstavlja dio grupe osoba s invaliditetom koja je u društvu marginalizirana i najmanje zastupljena u muzeju.

U prvom dijelu diplomskog rada objašnjava se i definira pojam muzeja te se ukazuje na važnu ulogu muzeja u društvu. Riječ je, također, o edukaciji u muzejima i muzejskoj pedagogiji.

Glavni dio rada odnosi se na teškoće u razvoju prema *Orijentacijskoj listi*, koje su ukratko opisane te se za svaku teškoću predlažu moguće prilagodbe koje bi se mogle primijeniti u muzeju što bi ovoj djeci omogućilo dodatne mogućnosti za uključenje u društvenu zajednicu. Osim toga, naglasak je na programima ispitanih muzeja u Istri koji se bave muzejskom edukacijom odraslih te provode i organiziraju stalne ili povremene radionice za djecu s teškoćama u razvoju. U završnom dijelu rada, opisan je praktični rad koji obuhvaća provedene radionice s učenicima u redovnom razredu i u posebnom razrednom odjelu.

Instrument prikupljanja podataka za potrebe diplomskog rada je intervju telefonskim putem te intervju na licu mjesta u muzeju. Podatci su prikupljeni intervjuiranjem ravnatelja muzeja ili voditelja edukacijskih odjela, muzejskih pedagoga te voditelja udruga uz njihov pristanak. Intervju je polustrukturiranog tipa, a vođen je kao slobodniji razgovor uz postavljanje sljedećih pitanja:

1. Radite li s djecom s teškoćama u razvoju?
2. Imate li posebno organizirane programe za djecu s teškoćama u razvoju?
3. Na koji se način vrši vodstvo po muzeju (uz pomoć rehabilitatora, pomoćnika, muzejskog pedagoga ili drugog osoblja)?
4. Koje ste radionice održali u radu s djecom s teškoćama u razvoju te koliko često se one provode?
5. Provode li se radionice u prostoru muzeja ili u vanjskim prostorima?
6. Je li osoblje u muzeju educirano za provedbu radionica za djecu s teškoćama u razvoju?

U istraživanju su sudjelovali Arheološki muzej u Puli, Povijesni i pomorski muzej Istre, Etnografski muzej Pazin, Muzej grada Umaga, Muzej Lapidarium, Novigrad te Ekomuzej, muzej ruralne kulture u Vodnjanu. Ostali su podatci prikupljeni u suradnji s edukacijskim rehabilitatorima i iz ostalih prikupljenih izvora.

2. Muzej

2.1. Definicija muzeja

Smatra se da ne postoji jedinstvena definicija koja može odgovoriti na pitanje što je muzej, no najčešće je u uporabi ICOM-ova definicija muzeja. ICOM (International Council for Museum) je 1974. godine definirao muzej kao stalnu i neprofitnu ustanovu koja služi društvu i javnosti te sakuplja, čuva, istražuje i izlaže materijalna svjedočanstva čovjeka. Kao glavni cilj muzeja navodi daljnja proučavanja, edukaciju i zabavu.¹

British Museum Association je 1984. godine za britanski registar muzeja usvojio definiciju muzeja koja kazuje da je muzej ustanova koja pruža informacije javnosti na način da sabire, dokumentira, čuva, izlaže i interpretira materijalna svjedočanstva.²

Prema Lazaru Stojanoviću muzejska djelatnost obuhvaća sakupljanje, čuvanje, stručnu i znanstvenu obradu, edukaciju i prezentaciju pokretnih kulturnih dobara te, stoga, muzejska ustanova prvenstveno služi da bi se zadovoljile kulturne potrebe posjetitelja.³

Cukrov navodi definiciju muzeja sa 16. generalne skupštine u Haagu 1989. godine kada je prihvaćen statut ICOM-a. Prema toj definiciji, muzej je nekomercijalna i stalna ustanova koja služi društvu i njegovom razvitku te je otvorena za javnost. Muzej izlaže, prikuplja, konzervira, istražuje, priopćava o svjedočanstvima o ljudima u njegovoj okolini, a sve u svrhu proučavanja i edukacije.⁴

ICOM-ova definicija muzeja iz 2022. godine definira muzej kao neprofitnu i trajnu instituciju koja služi društvu te čije su djelatnosti istraživanje, sabiranje, čuvanje, interpretacija i izlaganje materijalne i nematerijalne baštine. Muzej treba biti otvoren za javnost, pristupačan i uključiv,

¹ I. Maroević, *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: FFZG, 1993., 75.

² Isto.

³ L. Stojanović, Oblici suradnje muzeja i osnovnih škola, u: *Informatica museologica*, vol. 18, br. 1-4, 1987., 31-32, 31.

<https://hrcak.srce.hr/clanak/214186> (pristupljeno 11.10.2023.)

⁴ T. Cukrov, Novo lice muzeja u budućnosti-korak u novo tisućljeće, u: *Informatica museologica*, vol. 28, br. 14 1997: 5-13, 5.

što znači da potiče različitost i održivost. Potrebno je komunicirati profesionalno i etično te u suradnji sa zajednicom omogućiti edukaciju i razmjenu znanja.⁵

ICOM u svojem statutu pod terminom muzej razumijeva i muzeološke institucije kao što su nalazišta muzejske prirode, prirodna, arheološka, etnografska nalazišta i spomenici te povijesni spomenici. U muzeološke institucije ubrajaju se i znanstveni centri, planetariji, konzervatorski zavodi, ustanove koje izlažu žive primjerke životinja biljaka, rezervati prirode te izložbe u sastavu knjižnica i arhiva. Muzej kao ustanova temelj je nastanka i razvoja muzejske profesije.⁶

Zakon o muzejima iz 2018. godine definira muzej kao pravnu osobu u službi društva i njegova kulturnog i gospodarskog razvitka, koja je otvorena za javnost i obavlja muzejsku djelatnost čiji je cilj proučavanje, obrazovanje i uživanje u materijalnoj i nematerijalnoj baštini čovječanstva i njegova okoliša. Također, Zakon razlikuje javni muzej i privatni muzej. Javni muzej definira se kao neprofitna pravna osoba, a kojoj je osnivač Republika Hrvatska, jedinice lokalne i područne samouprave ili pravna osoba u njihovu vlasništvu, dok je privatnom muzeju osnivač druga pravna ili fizička osoba.⁷

Iz navedenih definicija vidljivo je da su podložne promjenama tijekom vremena te da se pokušava pronaći najoptimalnija definicija muzeja koja će odgovarati ulozi muzeja u današnjem društvu. Predloženim je definicijama zajednički cilj muzeja, a to je da služi društvu i njegovom razvitku, da je otvoren za javnost, služi edukaciji i obrazovanju, proučavanju, izlaganju, prikupljanju i čuvanju materijalnih svjedočanstva. Cilj muzeja razlikuje se u ICOM-ovoj definiciji muzeja iz 1974. godine gdje se kao glavni cilj muzeja navodi i zabava. Definicija ICOM-a iz 2022. godine razlikuje se od ostalih jer se u ovoj definiciji, također, prvi put spominje da muzej treba biti pristupačan i uključiv te poticati različitost i održivost. Za razliku od ostalih definicija navodi i etičko i profesionalno poslovanje i komunikaciju te razmjenu znanja u suradnji sa zajednicom. Definicija Lazara Stojanovića kao cilj muzeja naglašava kulturne potrebe posjetitelja što se može usporediti s definicijom Zakona o muzejima RH koji navodi kulturni razvitak društva, no njegova se definicija razlikuje od ostalih i u djelatnostima koje navodi, a to su prezentacija pokretnih kulturnih dobara te znanstvena i stručna obrada.

⁵ ICOM Hrvatska, *Definicija muzeja*, 12.3.2022.

<http://www.icom-croatia.hr/aktivnosti/icom-definicija-muzeja-2022/> (pristupljeno 2.10. 2024.)

⁶ I. Maroević (bilj.1), 76.

⁷ Hrvatski sabor, *Zakon o muzejima*, 11.7.2018.

<https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima> (pristupljeno 26.3.2024.)

Može se zaključiti da se definicije muzeja učestalo mijenjaju jer zapravo prate potrebe društva te promjene u sociokulturnom okružju, pri čemu je potrebno prilagoditi rad muzeja što smatram ključnim za definiciju muzeja. Prema tome, smatram da muzeji trebaju predstavljati mjesto koje će biti prilagođeno za sve posjetitelje, mjesto spoznaje, učenja i primanja novih informacija, mjesto okupljanja i socijalizacije te međusobne interakcije. Da bi se to ostvarilo, ključnu ulogu ima i muzejska djelatnost u muzeju.

2.2. Uloga muzeja u društvu

Često se postavlja pitanje koja je uloga muzeja u društvu? Na to pitanje ne može se dati jedinstven odgovor, s obzirom na to da je muzej kao institucija podložan učestalim društvenim, kulturnim ili političkim promjenama. U skladu sa zahtjevima društva, mijenjala se i uloga muzeja kroz povijest, a s time i klasifikacija muzeja. Peter van Mensch klasificirao je muzeje prema građi koju skupljaju na:⁸

1. interdisciplinarne muzeje
2. umjetničke muzeje i muzeje primijenjenih umjetnosti
3. arheološke i povijesne muzeje
4. etnografske muzeje i muzeje kulturne antropologije
5. prirodoslovne muzeje i muzeje fizičke antropologije
6. muzeje znanosti i tehnologije

Često su u prošlosti posjetitelji bili impresionirani muzejskim predmetima, no ujedno su se susretali s nerazumijevanjem jer je izostajala prethodna spoznaja ili informacija o predmetu te se, stoga, nisu osjećali dobrodošlo u muzeju, a muzej je djelovao kao pasivna i statična ustanova. Danas su muzeji svjesniji potreba društva te većina posjetitelja posjećuje muzeje radi zabave i druženja i jer žele naučiti nešto novo. U novije se vrijeme, stoga, mijenja koncepcija muzeja koja uključuje sudjelovanje muzejskog pedagoga u osmišljavanju i realizaciji muzejskih programa te je također vrlo bitan i način interpretacije.⁹

Povećao se broj i raznolikost muzejskih aktivnosti te tako muzej postaje živa kulturna ustanova koja prati i sudjeluje u društvenim kretanjima. Publika postaje sve važniji kriterij prema kojemu

⁸ Isto, 78.

⁹ A. Bauer, Muzejska pedagogija, u: *Muzeologija*, vol.17, 1975., 101-111, 107. <https://hrcak.srce.hr/101345> (pristupljeno 22.10.2023.)

se prilagođava uloga muzeja te su muzeji sve više okrenuti djeci, učenicima i studentima, osobama s invaliditetom i društvenim grupama te na taj način postaju dostupni svima.¹⁰

Prema tome, muzeji bi trebali doprinijeti formalnom i neformalnom obrazovanju svih uzrasta od djece predškolskog, školskog i srednjoškolskog uzrasta do kontinuiranog obrazovanja odraslih te, također, uključiti i djecu s teškoćama u razvoju. Isto tako, potrebno je omogućiti redovitu interakciju i suradnju muzeja s ostalim obrazovnim institucijama jer se različitim aktivnostima i obrazovnim programima svi članovi društvene zajednice mogu uključiti u rad muzeja, što direktno utječe i na popularizaciju muzeja te na taj način muzej postaje otvoren za sve vrste posjetitelja.

2.3. Edukacija u muzejima

Veliku ulogu u razvoju muzeja i njegove uloge u društvu ima muzejska edukacija. Edukacija posjetitelja koji posjećuju muzej od iznimne je važnosti zbog toga što muzej postaje sve bliži posjetitelju te mu na taj način pobuđuje interes za muzejsku građu te ponovni posjet muzeju. Upravo je publika najvažniji čimbenik jer bi bez publike opstanak muzeja bio upitan.¹¹

U osnovnim i srednjim školama, primjerice u Puli, sve se češće uviđa važnost edukacije u muzejima ili provođenje nastave u suradnji s muzejima. Škole nastoje unutar svojih predmetnih kurikuluma uklopiti što više terenske nastave jer se taj način učenja pokazao vrlo učinkovit za učenike. Smatra se da na taj način učenici lakše usvajaju gradivo. Jedna od čestih terenskih nastava u sklopu nastave osnovnih i srednjih škola u Puli upravo je posjeta muzeju te upoznavanje kulturno-povijesnih spomenika. Primjeri koji se mogu navesti jesu projekt OŠ Centar u Puli *Volim povijest*, zatim *Rimski spomenici* terenska nastava u suradnji s Arheološkim muzejom Istre, a koji se provode u sklopu nastave povijesti i zavičajne nastave.¹² Provode se i terenske nastave u srednjoj Tehničkoj školi, Strukovnoj školi i ostalim osnovnim školama u Puli u sklopu ostalih predmeta, a u suradnji s Arheološkim muzejom Istre, koji se spominju kasnije u radu.

¹⁰ I. Maroević (bilj.1), 80.

¹¹ M. Škarić, Muzejska pedagogija u Hrvatskoj, u: *I. Skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem*, (ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2001., 7-13., 8.

¹² Projekti, *Volim povijest*, 2020.

https://www.os-centar-pu.skole.hr/projekti/volim_povijest (pristupljeno 26.3.2024.)

Muzejski predmeti najbolji su svjedoci nekog događaja u prošlosti te pomoću njih učenici na licu mjesta mogu lakše doživjeti i shvatiti kako je što izgledalo. No, da bi učenje u muzeju bilo učinkovito, potrebno je primijeniti primjeren način interpretacije. Muzejska edukacija važna je za posjetitelje jer omogućuje učinkovito učenje i pozitivno motivira posjetitelje na daljnje učenje.¹³ Učenje u muzeju danas je usko povezano s komunikacijom s posjetiteljima jer na taj način muzej postaje mjesto za provođenje slobodnog vremena posjetitelja i mjesto učenja.¹⁴ Za edukaciju u muzeju najčešće je zaslužan edukacijski odjel ukoliko ga muzej ima, te muzejsku edukaciju provodi muzejski pedagog.¹⁵ Često je slučaj da manji muzeji nemaju educirano osoblje i ne raspolažu s edukacijskim odjelom te u tom slučaju muzejsku edukaciju provodi kustos, a sama edukacija svodi se na vodstvo po muzeju bez nekog dodatnog sadržaja što nije najsretnije rješenje.¹⁶

2.3.1. Muzejska pedagogija

Muzejska pedagogija započinje svoj razvoj od 18. stoljeća, kada se javlja prosvjetiteljski duh koji je vjerovao da je moguće pružiti obrazovanje svim ljudima te su razne zbirke, koje su ranije bile dostupne samo određenom krugu ljudi, postale dostupne širem krugu ljudi. U 19. stoljeću, u doba industrijalizacije, muzeji se počinju shvaćati kao institucije s važnom edukativnom ulogom za mase pa su organizirana razna događanja poput predavanja i didaktičkih izložbi.¹⁷ Težilo se modernizaciji muzeja te stvaranju kontakata s masovnom publikom koja bi imala interes za posjet izložbama. Međutim, muzeji su bili izloženi stalnoj kritici da to sve nije dovoljno te je 1954. godine u Ateni održana Generalna konferencija ICOM-a na kojoj su vođene rasprave o odgojnoj i pedagoškoj problematici u muzejima.¹⁸ Tijekom godina održan je velik broj konferencija na kojima se raspravljalo o pojmu muzejske pedagogije, koja je njezina tematika te koji su njeni zadatci.

¹³ A. Belušić, Komunikacija i edukativna uloga Hrvatskog povijesnog muzeja: prezentacija i pripreme pokretnog edukativnog programa Svakodnevni život hrvatskih plemićkih obitelji u 18. st., u: *I. Skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem*, (ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2001., 130-139, 132.

¹⁴ D. Detling, Izvanučionička nastava u Muzeju Slavonije, u: *Povijest u nastavi*, vol. VIII, br. 16, 2010., 259-269, 260.

¹⁵ I. Maroević (bilj.1), str. 86.

¹⁶ Detling, Denis (bilj. 13), 260.

¹⁷ Isto, 7.

¹⁸ A. Bauer (bilj. 9), 105-106.

Na međunarodnom simpoziju UNESCO-ICOM-a (United Nations Educational, Scientific and cultural Organisation) u Münchenu 1971. godine Wolf Schadendorf navodi da se i dalje ne može definirati muzejsku pedagogiju jer je to zapravo nastava u muzejima iako ima i ostale zadatke.¹⁹ S obzirom na to, vidljivo je da su se pojavom muzejske pedagogije počeli mijenjati i zadatci muzejske djelatnosti te se time počela mijenjati i sama koncepcija muzeja.²⁰ Godine 1922. Kraljevski muzej u Bruxellesu po prvi put uvodi pedagogiju u muzejsku struku kako bi privukao djecu i ostale posjetitelje u muzej. U Hrvatskoj, pri Hrvatskom muzejskom društvu ozbiljnije se počelo baviti muzejskom pedagogijom 1999. godine kada se osniva Sekcija za muzejsku pedagogiju koja za cilj ima poticati, angažirati i pomagati muzejskom pedagogu u ostvarivanju ideja, programa i projekata za djecu i odrasle.²¹

Da bi se muzej što više približio posjetiteljima, zaslužan je muzejski pedagog čiji je zadatak osmisliti primjerene načine kako zainteresirati posjetitelje za sadržaje u muzeju.²² Najvažnija poveznica između muzeja i posjetitelja upravo je muzejski pedagog koji osmišljava različite sadržaje za posjetitelje. Kako su djeca, također, jedna od ciljanih skupina posjetitelja koja sve češće posjećuju muzej, muzejski pedagozi osmišljavaju sadržaj koji će biti poučan i zabavan djeci, a to najčešće ostvaruju kroz igru.²³ Muzejski pedagog je bitan jer pomoću njega posjetitelji trebaju shvatiti zašto je postavljena određena izložba, koju poruku i značenje imaju pojedini predmeti. Bitno je, također, da muzeji koriste univerzalni dizajn, ne samo u fizičkoj dostupnosti, već i sadržajnoj i metodičkoj dostupnosti.²⁴ Posljednjih godina sve je veća potreba za educiranošću muzejskog kadra koji bi trebao biti osposobljen i za vodstva te za provođenje radionica za djecu s teškoćama u razvoju. Često izostaje program koji uključuje tu djecu zbog toga što nema dovoljno educiranog osoblja ili se osoblje ne osjeća dovoljno kompetentno za provođenje radionica ili održavanje vodstva. Muzejski pedagozi i ostali muzejski djelatnici koji su intervjuirani za potrebe ovog rada, prepoznali su problematiku u tom segmentu te se iz tog razloga sve češće ostvaruje suradnja s raznim stručnjacima koji im mogu pomoći u osmišljavanju primjerenog programa.²⁵

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ M. Škarić (bilj. 11), 10.

²² Isto, 9.

²³ V. Kristić, Muzejske radionice i razvoj višestrukih inteligencija, u: *Muzeologija*, vol. br. 54, 2017., 28-52., 35. <https://hrcak.srce.hr/207385> (pristupljeno 6.12.2023.)

²⁴ M. Škarić (bilj. 11), 9.

²⁵ Informacije su prikupljene iz provedenih intervjua s muzejskim pedagozima i ostalim muzejskim djelatnicima za potrebe ovog rada.

3. Djeca s teškoćama u razvoju

Djeca s teškoćama u razvoju predstavljaju dio grupe osoba s invaliditetom. *Zakon o Registru osoba s invaliditetom* definira osobu s invaliditetom kao osobu koja ima trajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja ih sprječavaju u učinkovitom sudjelovanju u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.²⁶ Djeca s teškoćama u razvoju su ona djeca koja imaju razne teškoće kao što su oštećenje vida, sluha, poremećaj govora, glasa i jezika, snižene intelektualne sposobnosti, poremećaje iz autističnog spektra, motoričke poremećaje, smetnje u ponašanju, poremećaji pažnje i specifične teškoće u učenju.²⁷ Stupanj razvoja djeteta s teškoćama ovisi o vrsti i težini oštećenja. Prema tome, potrebno je poštovati potrebe svakog djeteta i pristupati mu individualno. Bitno je svakom djetetu osigurati pravo na igru i druženje, ljubav, poštovanje te ravnopravno obrazovanje. Školske ustanove trebaju osigurati obrazovanje djeci ili učenicima s teškoćama u razvoju i prilagoditi nastavu učenicima u skladu s njihovim sposobnostima te što više poticati razvoj vještina.²⁸

Radetić-Paić ističe kako treba težiti stvaranju otvorenog odgojno-obrazovnog sustava koji će prihvatiti vrijednosti suvremenog društva. Često se smatra kako se djeca s teškoćama u razvoju obrazuju u specijaliziranim rehabilitacijskim ustanovama te da ih je teže uključiti u redovan obrazovni proces, no danas se sve više razvijaju programi koji za cilj imaju uspješno uključivanje djeteta s teškoćama u redovan obrazovni program i ostale aktivnosti. Da bi se to omogućilo potreban je interdisciplinarni pristup te suradnja stručnjaka poput medicinara, psihologa, pedagoga, terapeuta i rehabilitatora te obrazovnih djelatnika. Isto tako, takva suradnja može uključiti djecu s teškoćama u razvoju u muzejske aktivnosti pri čemu ključnu ulogu ima muzejski pedagog.²⁹

²⁶ Hrvatski sabor, *Zakon o registru osoba s invaliditetom*, NN 63/2002, 3.6.2022.

<https://www.zakon.hr/z/3178/Zakon-o-Registru-osoba-s-invaliditetom> (pristupljeno 10.12.2023.)

²⁷ S. Zrilić, K. Brzoja: Promjene u pristupima odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama, u: *Magistra Iadertina*, vol. 8, br. 1, 2013., 141-153., 144.

²⁸ Hrvatski sabor, *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*, NN 68/2018, 27.7.2018.

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_68_1398.html (pristupljeno 10.12.2023.)

²⁹ M. Radetić-Paić, *Prilagodbe u radu s djecom s teškoćama u razvoju u odgojno-obrazovnim ustanovama*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2013., 11.

3.1. Teškoće prema *Orijentacijskoj listi*

Da bi se osmislio primjeren program ili prilagodba za djecu koja imaju teškoće u razvoju, važno je prvotno utvrditi koju teškoću dijete ima te usvojiti sve informacije o pojedinoj teškoći. Opis pojedinih teškoća koje razlikuju djecu prema skupinama donosi *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*. Skupine koje Pravilnik navodi jesu oštećenje vida, oštećenje sluha, oštećenje jezično-govorno glasovne komunikacije, specifične teškoće u učenju, oštećenje organa i organskih sustava, intelektualne teškoće, poremećaji u ponašanju, oštećenja mentalnog zdravlja te više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju.³⁰

3.1.1. Oštećenje vida

U skupinu oštećenje vida ubrajaju se osobe koje imaju djelomičan ili potpuni gubitak vida. Ako je gubitak vida djelomičan radi se o slabovidnosti, a ako je potpuni riječ je o sljepoći. Sljepoća je kada oštrina vida na boljem oku iznosi 0,05 i manje, dok kod slabovidnosti iznosi na boljem oku 0,4 i manje, a dalje se dijeli s obzirom na stupanj oštećenja.³¹ Kategorija oštećenja određuje se prema oku koje ima bolju funkcionalnu sposobnost.³² Osobe s oštećenjem vida često se promatra kao i one osobe bez teškoća u razvoju, no zbog otežane funkcionalnosti u svakodnevnim aktivnostima, potreban im je drugačiji pristup.³³

3.1.2. Oštećenje sluha

Oštećenje sluha je kada je obavljanje funkcije sluha djelomično ili potpuno onemogućeno. Prema tome, oštećenje se dijeli na gluhoću i naglušost. Bez sluha se može ostati odmah pri rođenju ili naknadno tijekom života. Gluhoća je gubitak sluha koji je veći od 93 decibela i kada osoba ni uz pomoć slušnih pomagala ne može u potpunosti percipirati glasovni govor. Prema stupnju razvoja glasovnog govora, gluhoća se razlikuje na gubitak sluha bez usvojene vještine glasovnog sporazumijevanja i gubitak sluha s usvojenom vještinom glasovnog

³⁰ MZO, *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*, NN 24/15, 4.3.2015.

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html (pristupljeno 15.12.2023.)

³¹ F. Puškarić, S. Vrban, *Priručnik za pomoćnike u nastavi i stručne komunikacijske posrednike*. Zagreb: Grad Zagreb, 2017., 30.

³² MZO, (bilj. 29)

³³ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 31), 30.

sporazumijevanja. Naglušost je oštećenje sluha od 26 do 93 decibela te je govor djelomično ili gotovo potpuno razvijen, a razlikuje se prema stupnju oštećenja sluha.³⁴ Zbog otežanog usvajanja govornog jezika teže je ostvariti komunikaciju te se osobe s oštećenjem sluha osjećaju izolirano.

3.1.3. Oštećenja jezično-govorne glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju

Zbog organskih i funkcionalnih oštećenja nastaju poremećaji u jezično-govornoj glasovnoj komunikaciji zbog čega je otežana govorna komunikacija ili u potpunosti izostaje. Razlikuju se poremećaji glasa, jezične teškoće, poremećaji govora i komunikacijske teškoće. U ovu skupinu spadaju i specifične teškoće u učenju, a to su smetnje koje se javljaju u području čitanja, pisanja i računanja. Javljaju se i specifični poremećaji razvoja motoričkih funkcija, mješovite teškoće u učenju te ostale teškoće u učenju.³⁵

3.1.4. Oštećenja organa i organskih sustava

Oštećenje organa i organskih sustava mogu biti prirođena ili stečena oštećenja, poremećaji funkcije pojedinoga organa ili organskih sustava. Takva oštećenja dovode do otežanog izvršavanja pojedinih aktivnosti. Unutar skupine razlikuju se i oštećenja mišićno-koštanoga sustava, oštećenja središnjega i perifernoga živčanog sustava i oštećenja drugih sustava.³⁶

3.1.5. Intelektualne teškoće

Osobama s intelektualnim teškoćama otežano je uključivanje u društveni život zbog smetnji koje se javljaju u intelektualnom funkcioniranju. Prvotno je potrebno ustanoviti o kojoj se intelektualnoj teškoći radi, a to utvrđuju medicinski, psihologijski, socijalni i edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci.³⁷ Prema kvocijentu inteligencije razlikuju se laka intelektualna teškoća, umjerena i teža i teška intelektualna teškoća. Kod lake intelektualne teškoće kvocijent inteligencije kreće se u rasponu od 50 do 69. Za djecu koja imaju laku intelektualnu teškoću potrebno je osigurati primjerene uvjete za osposobljavanje. Kod umjerene intelektualne teškoće

³⁴ MZO, (bilj. 29)

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 45.

kvocijent inteligencije je u rasponu od 35 do 49. Poželjno je da djeca s umjerenom intelektualnom teškoćom postignu djelomično socijalno funkcioniranje i da se osposobe za jednostavne radne aktivnosti. Kod teže intelektualne teškoće kvocijent inteligencije je u rasponu od 20 do 34 te je potrebno osigurati uvjete za rehabilitaciju i svu potrebnu pomoć. Kod djece s težom intelektualnom teškoćom bitno je postići da budu sposobni zadovoljiti najjednostavnije osnovne potrebe poput komuniciranja s okolinom i obavljanja najjednostavnijih aktivnosti. Kvocijent inteligencije kod teške intelektualne teškoće kreće se u rasponu od 0 do 19. Kod takve teškoće osobu treba osposobiti da komunicira s okolinom te da uspije obaviti najjednostavnije radne aktivnosti. Potrebno im je osigurati rehabilitaciju, njegu i pomoć.³⁸

3.1.6. Poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja

Poremećaje u ponašanju i oštećenje mentalnog zdravlja uvjetuju organski čimbenici ili psihopatološka stanja. Javljaju se poremećaji u intelektualnom, emocionalnom i socijalnom funkcioniranju. Razlikuju se organski, simptomatski mentalni poremećaj, poremećaji raspoloženja, neurotski poremećaji, poremećaji vezani uz stres, poremećaji iz autističnoga spektra, poremećaji aktivnosti i pažnje, poremećaji u ponašanju i osjećanju.³⁹

3.1.7. Postojanje više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkome razvoju

U ovu skupinu spadaju razne teškoće u psihofizičkome razvoju. Najčešće se javljaju teškoće iz dvije ili više skupina. Bitno je da se kod donošenja rješenja o primjerenome programu obrazovanja navede skupina i podskupina vrste teškoća prema Orijentacijskoj listi vrsta teškoća. Neke teškoće nisu predviđene Orijentacijskom listom te je stoga potrebno opisati teškoću u obrazloženju rješenja o primjerenome programu obrazovanja.⁴⁰

³⁸ MZO, (bilj. 29)

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

4. Inkluzija u muzeju

Muzeji su tijekom povijesti često doživljavani kao mjesta koja su namijenjena samo za određeno društvo te su smatrani kao mjesta *visoke kulture*. Kao što je već navedeno, s vremenom se ta uloga mijenjala te je postojala potreba da muzej više ne bude samo mjesto *visoke kulture* nego da postane mjesto koje će smanjiti društvenu nejednakost i uključiti cjelokupnu zajednicu. Da bi se ostvario inkluzivni muzej potrebne su mnoge stručne i konceptualne prilagodbe.⁴¹ Vrlo je bitan način i pristup kojim će se postići inkluzija u muzeju. Muzej prije svega treba poticati aktivno sudjelovanje ranjivih skupina u muzejskim programima na način da osmisli siguran prostor, prilagodi sadržaj i način komunikacije. Sve se češće naglasak stavlja i na razumijevanje osjetilnog iskustva što pridonosi razumijevanju vlastitih emocija. Suvremeni muzej stoga otvara mogućnost terapijskog učinka, poticanje zdravlja i dobrog osjećanja posjetitelja.⁴²

U radu s djecom s teškoćama u razvoju postoje tri pristupa. Prvi pristup je kada se djeci s teškoćama u razvoju pristupa ciljano na teškoću koju dijete ima te se obrazovanje, odgoj i rad odvijaju u specijaliziranim ustanovama. U središtu je sama teškoća, a ne osoba te se ta teškoća predstavlja kao problem. Rehabilitacija se prvenstveno vrši kako bi se osoba promijenila s ciljem da se što lakše uklopi u okolinu. Takav pristup naziva se segregacija i nije najbolji jer se time djeca s teškoćama udaljavaju i otuđuju od svojih vršnjaka. Segregacija nalaže da djeca s teškoćama pohađaju posebne škole, što dovodi do toga da su ta djeca izolirana iz stvarnog života te su im time unaprijed ograničene mogućnosti.⁴³ Djeca s teškoćama u razvoju koja pohađaju programe u specijaliziranim ustanovama, također, imaju pravo sudjelovati u ostalim aktivnostima koje su dostupne njihovim vršnjacima kao što je, primjerice, odlazak u muzej i sudjelovanje u muzejskim aktivnostima. Danas je takav pristup rijedak, osim ako je djetetu ugodnije u takvom okruženju. Drugi se pristup naziva integracija. Kod integracije se djeca s teškoćama u razvoju smještaju s drugom djecom iz urednog razvoja. Niti ovaj pristup nije najsretnije rješenje jer je, također, usmjeren na ono što osoba ne može i na teškoće koje osoba ima, a cilj rehabilitacije je smanjiti ono što čini teškoću. Integracija uključuje djecu koja imaju

⁴¹ N. Ćosić, Predgovor, u: *Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju: Zbornik radova*, (ur.), Nevenka Ćosić Zagreb: Tiflološki muzej, 2020., 7-8.

⁴² Ž. Bosnar Salihagić, N. Ćosić, Uvodni rad: Socijalno uključiv muzej, u: *Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju: Zbornik radova*, (ur.), Nevenka Ćosić Zagreb: Tiflološki muzej, 2020., 9-22., 9.

⁴³ S. Zrilić, K. Brzoja, (bilj. 26), 144.

lakše teškoće u razvoju u redovni sustav odgoja i obrazovanja. Djeca s teškoćama najčešće dijele prostor s ostalim učenicima iz redovnog obrazovanja ili sudjeluju u nekim zajedničkim aktivnostima koje su vremenski ograničene.⁴⁴ Iako su djeca s teškoćama fizički uključena u redovne programe i aktivnosti, izostaje stvarno, sadržajno uključenje u te aktivnosti. Isto tako, djeca s teškoćama moraju se prilagoditi redovnom programu, a ne program njima.⁴⁵

Sve se češće spominje pojam inkluzije koji bi bio treći, suvremeni pristup u odgoju i obrazovanju. No, što je zapravo inkluzija? Pojam inkuzija⁴⁶ (lat. inclusio) može se objasniti kao uključenost unutar neke određene skupine te omogućuje ravnopravni pristup obrazovnim i odgojnim programima, muzejima, izložbama i ostalim sadržajima koje muzej nudi.⁴⁷ S obzirom na to da zapravo predstavlja socijalnu uključenost, inkluzija pripada socijalnom modelu koji ima za pretpostavku da su osobe i djeca s teškoćama diskriminirani i marginalizirani, stoga je naglasak na odnosu društva prema njima te da svatko ima pravo pripadati društvu i dati mu svoj doprinos. Inkluzivni pristup nije usmjeren na teškoću, već se zalaže za to da teškoću koju osoba ima ne treba negirati jer ona ne umanjuje vrijednost osobe. Dakle, djecu s teškoćama ne isključuje iz društva njihova teškoća, već to čini društvo zbog neznanja, predrasuda i straha od nepoznatog.⁴⁸ Inkluzivni način rada zahtjeva interdisciplinarni pristup te suradnju više različitih područja. Vrlo je bitno da se ostvari kvalitetna suradnja između škole, roditelja, učitelja, rehabilitatora, pomoćnika i svih ostalih čimbenika koji sudjeluju u odgoju i obrazovanju djeteta.⁴⁹

Da bi se ostvarila inkluzija, potrebno je omogućiti veću pristupačnost sadržajima te se predlaže korištenje univerzalnog dizajna za učenje u okviru interpretacije, programskog rada muzeja i dodatnih aktivnosti.⁵⁰ Da bi se ostvarilo učenje u inkluzivnim uvjetima potrebno je voditi računa

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ I. Miloš, V. Vrbić, Stavovi odgajatelja prema inkluziji, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, vol. 20, br. 77/78, 2015., 60-63, 63.

⁴⁶ Inkluzija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27473> (pristupljeno 17.12.2023.)

⁴⁷ S. Zrilić, K. Brzoja, (bilj. 26), 147.

⁴⁸ S. Zrilić, K. Brzoja, (bilj. 26), 147.

⁴⁹ K. Bakota, K. Bošnjak, *Priručnik za edukaciju odgojno-obrazovnih djelatnika za rad s djecom oštećena sluha ili govora*, Zagreb: OŠ Davorina Trstenjaka, 2014., 40. <https://dabar.srce.hr/islandora/object/suvag%3A67> (pristupljeno 16.12.2023.)

⁵⁰ Ž. Miklošević, Društvena uloga muzeja prema inkluziji osoba s invaliditetom i teškoćama u razvoju, u: *Muzeji za sve*, (ur.) Morana Vouk, Željka Miklošević, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 8-11., 8. https://www.muuh.hr/images/stories/novosti/2013/gluo/Muzeji_za_sve_2013.pdf (3.1.2024.)

o različitostima djece koje su uvjetovane njihovim biološkim i psihosocijalnim obilježjima. Odgojno-obrazovni proces treba biti usmjeren na dijete i na razvoj djetetove osobnosti.⁵¹

Radi se o diferenciranom pristupu odgoju i obrazovanju koji uključuje djecu s različitim stilovima učenja i razlikuju se u obrazovnim postignućima. S obzirom na to, neće sva djeca usvajati odgojno-obrazovne sadržaje na jednak način te je, stoga, potrebno primijeniti suvremeni pristup učenju i poučavanju. Jedan od načina je korištenje prilagodljivih pedagoško-didaktičkih materijala, tehnika i strategija. Da bi se to ostvarilo potrebno je planirati odgojno obrazovni proces po načelima univerzalnog dizajna. Univerzalni dizajn podrazumijeva oblikovanje proizvoda, usluga i okruženja kako bi bili optimalno iskoristivi za osobe različitih dobi i sposobnosti.⁵² Univerzalni dizajn uključuje različite načine predočavanja te metode motiviranja djece za sudjelovanje u učenju. Koriste se vizualna didaktička sredstva (fotografije, crteži, simboli, prezentacije), auditivne didaktične tehnike (zvučne knjige, rad u paru, komunikacijski programi), kinestetičke didaktične metode (praktične aktivnosti) te različiti oblici izražavanja (likovno, dramsko i glazbeno izražavanje).⁵³

Odgojno - obrazovne aktivnosti i sadržaje najbolje je planirati po načelima univerzalnog dizajna kojih ima sedam. Prvo načelo je nepristranost sadržaja koje kazuje da sadržaj treba biti primjeren djeci različitih sposobnosti i treba koristiti različite načine prezentacije koje uključuju različite osjete. Načelo fleksibilnosti uključuje materijale koji zadovoljavaju raznolike individualne interese i sposobnosti djece te se poštuju različiti stilovi učenja. Načelo jednostavnosti i intuitivnosti uključuje laku razumljivost, jasnoću i dostupnost materijala dok se načelo uočljivosti odnosi na informacije koje su dizajnirane tako da uključuju verbalne, taktilne i druge načine izražavanja. Načelo osjetljivosti se odnosi na okruženje za učenje koje treba biti organizirano tako da se opasnosti smanje što je više moguće, a načelo ugodnosti znači da se učenje odvija u prirodnom položaju uz minimalan tjelesni napor. Načelo pristupačnosti odnosi se na prostor i materijale koji se mogu koristiti bez obzira na karakteristike te okruženje mora biti pregledno i dostupno.⁵⁴ U procesu učenja također su bitni suradničko učenje te ponavljanje sadržaja.⁵⁵

⁵¹ D. Bouillet, *Inkluzivno obrazovanje: odabrane teme*, Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2019., 93-96.

⁵² Isto, 96-98.

⁵³ Isto, 98.

⁵⁴ Isto, 99.

⁵⁵ Isto, 101-102.

Univerzalni dizajn, prema tome, podrazumijeva osmišljavanje te osiguravanje okruženja koje se može mijenjati tako da odgovara svakome. Socijalna uključenost (inkluzija), dakle, zahtjeva od muzejskih stručnjaka poznavanje karakteristika i potreba različitih skupina posjetitelja muzeja te da sukladno tome osmisle odgovarajući program, sadržaj, izrade ili upotrebe pomagala koja će im omogućiti prikladnu komunikaciju s djecom koja imaju teškoće u razvoju. Iz navedenog proizlazi da upravo univerzalni dizajn može doprinijeti otvorenosti muzeja za sve posjetitelje na način da se oblikuju programi i usluge koji su dostupni i optimalni svima.⁵⁶

Vidljivo je da se pedagoški rad u muzeju treba prilagoditi različitim potrebama djece. Muzejski pedagog mora voditi računa o tome da ne generalizira djecu po njihovim teškoćama, već je bitno da bude upoznat o određenoj teškoći kako bi mogao prilagoditi edukacijski pristup i osmisli odgovarajući program s obzirom na razinu teškoće. Inkluzivni pristup trebao bi olakšati učenje u muzeju, pozitivno utjecati na dijete i motivirati ga za različite aktivnosti. Zadatak muzejskih pedagoga je, stoga, prepoznati načine rada koji bi mogli pomoći u radu s djecom s teškoćama u razvoju te bi kod njih razvijali samostalnost i motivaciju.

4.1. Prilagodba rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenje vida

Za djecu koja imaju oštećenje vida najvažnije je omogućiti im samostalnost u obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Zbog svojih različitih očnih dijagnoza i specifičnosti to im je otežano te veliki dio vještina nije funkcionalan što im znatno smanjuje kvalitetu življenja. Zbog toga je potrebno čim više poticati njihovu samostalnost.⁵⁷ Djeca s oštećenjem vida prikupljaju informacije putem drugih osjetila kao što su sluh, dodir i njuh. U najvećoj se mjeri oslanjaju na sluh, iako slijepe i slabovidne osobe često imaju i oštećenje sluha. Pri posjetu muzeju treba stimulirati osjetila na različite načine jer to djeci s oštećenjem vida olakšava interpretaciju i razumijevanje muzejskih sadržaja. Primanje informacija olakšava im slušanje govora ili okolnih zvukova, zatim detaljniji opisi muzejskih sadržaja, verbalne upute te ostala podrška.

⁵⁶ Ž. Miklošević, Društvena uloga muzeja-prema inkluziji osoba s invaliditetom i teškoćama u razvoju, u: *Muzeji za sve*, (ur.) Morana Vouk, Željka Miklošević, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 8-11., 8. https://www.muuh.hr/images/stories/novosti/2013/gluo/Muzeji_za_sve_2013.pdf (3.1.2024.)

⁵⁷ K. Nenadić, A. Fajdetić, Utjecaj oštećenja vida na funkcioniranje slijepe osobe, u: *Priručnik za videće asistente osobama s oštećenjima vida*, Zagreb: Hrvatski savez slijepih, 2015., 11-22., 14.

Muzejske predmete djeca s oštećenjem vida mogu doživjeti i taktilnim istraživanjem što im omogućuje stvaranje vlastitog zaključka o predmetu.⁵⁸

Iako je naglasak na prilagodbi sadržaja za djecu s teškoćama vida, bitno je spomenuti da veliku važnost ima i organizacija samog unutrašnjeg prostora muzeja, kako bi se djeca i osobe s teškoćama vida mogla samostalno kretati. Preporučljivo je da se predmeti postave linijski te da visina predmeta bude u zoni dohvata. Za slabovidne osobe je bitno osvjetljenje prostora koje bi trebalo biti jače, a za slijepce osobe je potrebno da nazivi predmeta budu na brajici. Za one koji ne znaju čitati brajicu, postoje audio vodiči koji opisuju predmete. Pri posjetu muzeju, djecu s oštećenjem vida treba dočekati stručna služba i uvesti ih u muzej.⁵⁹

Važno je da muzejski pedagog ima izravnu komunikaciju s djecom i da bude verbalno precizan što znači da treba izbjegavati zamjenice poput ovdje, tamo i tu te treba razgovjetno govoriti.⁶⁰ Muzejski pedagog treba biti smješten što bliže djetetu kako bi dijete moglo što jasnije čuti informacije, a verbalne upute moraju biti detaljno opisane. U slučaju da se predmeti ne mogu dirati, potrebno ih je što detaljnije opisivati, treba opisati oblik predmeta, boju, rubove, teksturu i materijal. Kod taktilnog razgledavanja, najbolje je kad je prisutan i verbalni opis predmeta. Preporučljivo je koristiti taktilne karte, taktilne crteže i slike koji su reljefno oblikovani i imaju različitu teksturu i linije. Poželjno je, također, da taktilne karte i crteži budu bez previše detalja.⁶¹ Taktilno istraživanje omogućuje uočavanje razlika između predmeta te prikupljanje informacija o predmetu koje će djeca kasnije moći upotrijebiti za sudjelovanje u radionicama. Za opisivanje muzejskih predmeta i za radionice mogu se koristiti pločice različitih tekstura i materijala (keramičke, drvene, metalne, od tkanine).⁶²

Treba spomenuti Muzej suvremene umjetnosti Zagreb u kojemu se održala inkluzivna likovna radionica *Koga stvorim bude živ* koja je namijenjena slijepim i slabovidnim osobama. Voditeljica Margareta Vidmar, prof. rehabilitator, mr. psihotraumatologije, likovna terapeutkinja i umjetnica osmislila je radionicu u kojoj su djeca s oštećenjem vida reciklažnom

⁵⁸ Isto, 19.

⁵⁹ S. Zrilić, Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole, u: *Priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013., 34.

⁶⁰ T. Šupe, Dijete s oštećenjem vida u crtiću, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, vol.15, br. 55, 2009., 21-24., 24. <https://hrcak.srce.hr/167743> (pristupljeno 3.1.2024.)

⁶¹ M. Vouk, Ž. Miklošević, Posjetitelji s oštećenjem vida, u: *Muzeji za sve*, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 48-49.

https://www.muhih.hr/images/stories/novosti/2013/gluo/Muzeji_za_sve_2013.pdf (pristupljeno 3.1.2024.)

⁶² T. Šupe, (bilj. 52), 24.

tehnikom oblikovanja papirom mogla na brz i jednostavan način oblikovati i izraditi različite predmete ili skulpture. Prije same izrade prvotno su se detaljno predstavile skulpture i interaktivno se razgovaralo o vlastitom doživljaju, a nakon toga se krenulo u izradu i oblikovanje predmeta.⁶³

Još jedan pozitivan primjer je Galerija likovnih umjetnosti u Osijeku koja je prezentirala umjetnička djela taktilnim pristupom. Prezentirana je Meštrovićeva skulptura *Majka s djetetom*. Djeca su uz nazočnost stručnog djelatnika dodirivala skulpturu kako bi istražila materijal i strukturu što je potaknulo pozitivno iskustvo i pozitivne reakcije. Omogućen je taktilni doživljaj umjetnina izrađenih različitim tehnikama, doživljaj intenziteta svjetla, zvuka, slike i videa, nakon čega su svi komentirali i opisivali svoj doživljaj.⁶⁴ Pripremane su i radionice tiskanja grafičkih listova slijepog tiska, izrade božićnih i uskršnjih ukrasa i dekoracija od tjestenine, modeliranje medalja od gline, izrade gipsanih figura te izrada maske slijepe osobe. Kod izrade maske slijepe osobe, djeca s teškoćama vida imala su prilike sudjelovati u svim koracima izrade (odlijevanje toplog gipsa na lice, sušenje gipsa da bi se dobio negativ i pozitiv lica). Izrada maske djeci je omogućilo prepoznavanje vlastitih karakteristika iz perspektive druge osobe.⁶⁵

Dijete s oštećenjem vida može imati probleme s finom i grubom motorikom⁶⁶ jer nije u mogućnosti učiti imitacijom pa je poželjno da muzejske radionice budu osmišljene na način da uključe aktivnosti koje će razvijati finu i grubu motoriku.⁶⁷

4.2. Prilagodba rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenje sluha

Djeca s oštećenjem sluha oslanjaju se na osjetilo vida te im pri učenju odgovaraju vizualni sadržaji. Iz tog razloga edukacijske aktivnosti u muzeju trebaju uključiti vizualna i didaktička sredstva poput ilustracija i slika, fotografija i slično. Iako se smatra da bi bilo poželjno da se u radu s djecom koja imaju oštećenje sluha uključi prevoditelj na znakovni jezik koji bi im

⁶³ In portal-portal za osobe s invaliditetom, *Muzej suvremene umjetnosti: inkluzivna radionica za slijepe i slabovidne osobe*, 14.10.2015.

<https://arhiva.in-portal.hr/in-portal-news/kultura/9034/muzej-suvremene-umjetnosti-inkluzivna-likovna-radionica-za-slijepe-i-slabovidne-osobe> (pristupljeno 1.12.2024.)

⁶⁴ L. Conti, Galerija za sve, u: *Muzeji za sve*, (ur.) Morana Vouk, Željka Miklošević, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 19-26., 19.

⁶⁵ Isto, 22.

⁶⁶ Možeš ti to, *Razvoj motorike kod djece s oštećenjem vida*, 1.2.2024.

<https://mozes-ti-to.com/2024/02/01/razvoj-motorike-kod-djece-s-ostecenjem-vida> (pristupljeno 20.2.2024.)

⁶⁷ T. Šupe, (bilj. 52), 24.

prevodio što muzejski pedagog govori, postoje mišljenja da korištenje znakovnog jezika stvara barijeru između muzejskog pedagoga ili kustosa i djece te onemogućuje izravnu komunikaciju.⁶⁸ U komunikaciji s djetetom oštećenog sluha treba govoriti jasno i polako, razgovjetno artikulirati te prilagoditi terminologiju djeci. Vizualne informacije pospješuju razumijevanje govornika te olakšavaju razumijevanje sadržaja, stoga je bitno da govornikovo lice bude osvijetljeno. Način komunikacije s osobama s oštećenjem sluha prvenstveno ovisi o stupnju oštećenja sluha, što znači da ona djeca koja imaju umjerena oštećenja sluha mogu pratiti riječi dovoljno brzo te mogu koristiti i slušno pomagalo. Slušna pomagala pojačavaju sve zvukove pa treba izbjegavati buku.⁶⁹ Dijete s oštećenjem sluha koncentrirano je na lice govornika i zbog toga nije u mogućnosti istovremeno pratiti više sadržaja ili aktivnosti, primjerice pratiti tekst, video snimke ili slike. S obzirom na to, muzejski pedagog treba organizirati vrijeme po koracima te odvojiti posebno vrijeme za promatranje muzejskih sadržaja, bez popratnih aktivnosti. Važne riječi koje su djeci nerazumljive treba istaknuti, a prezentirani videozapisi moraju imati podnapise. Posjeti u muzej trebaju biti unaprijed najavljeni, kako bi se mogla pripremiti predavanja te prilagoditi muzejski postav i pritom primijeniti individualizirani pristup. Za djecu s oštećenjem sluha najoptimalnije su radionice u kojima će se izražavati pisanim putem i likovnim izražavanjem u kojima će razvijati finu motoriku (crtanje, modeliranje i izrada predmeta u glini, gipsu, bojanje i oslikavanje).⁷⁰ Preporučljive su i aktivnosti kao što su dramatizacija priče s elementom igre gdje se stimulira pokret ili glazbena stimulacija (vibracija putem dodira).⁷¹

U Hrvatskoj, kao primjer dobre prakse, treba spomenuti Muzej grada Koprivnice koji se senzibilizirao za osobe s oštećenim sluhom te na mjestu muzejskog tehničara ima zaposlene dvije osobe koje imaju oštećenje sluha. Muzej, također, planira izdavanje muzejsko-galerijskog vodiča za gluhoonijeme osobe u kojemu bi bili obuhvaćeni osnovni pojmovi koji se tiču muzejske struke. Često se spominje nestručnost i nedovoljna edukacija muzejskog osoblja te Morana Vouk naglašava kako bi bilo poželjno educiranje kustosa ili muzejskih pedagoga u osnovama komunikacije s osobama oštećena sluha. Takva bi se edukacija mogla provoditi u

⁶⁸ M. Vouk, Osobe oštećena sluha-ravnopravni posjetitelji muzeja?, u: *Informatica Museologica*, vol. 35, br. 3-4, 2004., 38-41., 35.

<https://hcaak.srce.hr/en/140314> (pristupljeno 5.1.2024.)

⁶⁹ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 34.

⁷⁰ M. Vouk, (bilj. 58), 35.

⁷¹ Lj. Pribanić, Mogu sve osim čuti-uključivanje djece i mladih s oštećenjem sluha u redovni sustav odgoja i obrazovanja, u: *Priručnik za rad s osobama s komunikacijskim teškoćama u redovnom odgojno-obrazovnom sustavu*, (ur.) Slavica Jelić, Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj, 2014., 17-62., 38.

obliku radionica, predavanja, tečajeva i upoznavanje sa znakovnim jezikom. To bi uvelike poboljšalo izravnu komunikaciju između muzejskog pedagoga ili kustosa i osobe ili djeteta s oštećenim sluhom.⁷²

4.3. Prilagodbe rada u muzeju za djecu koja imaju oštećenja jezične-govorne glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju

Djeca koja imaju jezično-govorna oštećenja svakodnevno se susreću s teškoćama u izražavanju ili razumijevanju jezika. Često imaju teškoće pri imenovanju, pamćenju ili praćenju verbalnih uputa. U muzeju treba voditi računa da muzejski pedagog gleda u djecu dok govori, da govori razgovjetno i polako te da djeci da dovoljno vremena za izražavanje svojih misli i zaključaka.⁷³ Muzejski pedagog treba pojednostaviti muzejski sadržaj poput novih pojmova i provjeravati je li dijete razumjelo sadržaj.⁷⁴ Aktivnosti koje se preporučuju jesu radionice sviranja glazbenih instrumenata i plesanja. Za djecu s teškoćama u učenju idealni su igrokazi poput muzejske priče koje uključuju dramatizaciju. Navedene aktivnosti omogućuju glazbenu stimulaciju i stimulaciju pokretom. Igrokazi trebaju sadržavati pojednostavljeni tekst kako bi djeca što lakše mogla razumjeti povijesne priče i događaje.⁷⁵ Također, treba osmisliti aktivnosti koje više uključuju pisano i likovno izražavanje, a manje govorno te je poželjno sudjelovanje u motoričkim igrama.⁷⁶

4.4. Prilagodba rada u muzeju za djecu s oštećenjima organa i organskih sustava

Vrlo su česti motorički poremećaji ili kronične bolesti koje mogu uključivati i popratne teškoće poput oštećenja vida ili sluha, teškoće u komunikaciji, poremećaje u ponašanju ili snižene intelektualne sposobnosti.⁷⁷ S takvom djecom potrebno je provoditi terapijske metode kao što su radna terapija, fizikalna terapija te zatim razne aktivnosti koje će poticati razvoj fine i grube

⁷² M. Vouk, (bilj. 58), 40.

⁷³ A. Krampač-Grljušić, I. Marinić, *Posebno dijete: priručnik za učitelje u radu s djecom s posebnim obrazovnim potrebama*, Osijek: Grafika, 2007., 22.

⁷⁴ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 40.

⁷⁵ K. Pavičić Dokoza, Prikaz holističkih smjernica u verbotonalnom rehabilitacijsko-obrazovnom pristupu školovanja učenika s teškoćama sluha, slušanja i/ili govora, u: *Unapređenje kvalitete života djece i mladih: tematski zbornik*, (ur.) Milena Nikolić, Tuzla: Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih, 2020., 49-51., <https://dabar.srce.hr/islandora/object/suvag%0A103> (pristupljeno 20.1.2024.)

⁷⁶ Razgovor s edukacijskom rehabilitatoricom Sanjom Koroman Lavižati. 10.1.2024.

⁷⁷ S. Zrilić, K. Brzoja, (bilj. 26), 108.

motorike te aktivnosti poput pantomime, poligona i ekspresivnih tehnika.⁷⁸ S obzirom na to, u kontekstu muzeja mogu se primijeniti pantomima i ekspresivne tehnike poput glazbene i dramske terapije.⁷⁹ Postoje različiti tipovi motoričkih poremećaja te se individualne mogućnosti kod djece razlikuju i zbog toga treba primijeniti individualizirani pristup. Pri posjetu muzeju najbitnije je osigurati djeci s motoričkim poremećajima siguran fizički pristup muzeju, a osim toga prilagoditi edukacijske materijale i pomagala za čitanje i pisanje te pojednostaviti sadržaj.⁸⁰

Djecu s motoričkim teškoćama trebalo bi što češće uključivati u igru jer ona potiče na spontani razvitak vještina, osigurava senzornu stimulaciju, ima terapijsku vrijednost te je djeci vrlo zabavna.⁸¹ Muzejski pedagog treba voditi računa da ne organizira igre ili aktivnosti koje će biti prezahtjevne za dijete jer to doprinosi smanjenju energije i motivacije. Svaku je aktivnost potrebno podijeliti na manje korake. Pri obavljanju aktivnosti, vrlo je važno da se osigura dodatna podrška poput verbalnih, fizičkih i predmetnih znakova, koji će poticati dijete pri izvedbi. Prvi je verbalni znak, verbalna uputa tijekom provedbe (reći djetetu što treba učiniti), zatim slijedi fizički znak koji je fizička pomoć i vođenje pri provedbi (uputiti dijete prema predmetu) te predmetni znak (uporaba predmeta kao cilja sa svrhom poticanja aktivnosti). U početku je poželjno koristiti sva tri znaka, no kako se radionice i aktivnosti ponavljaju i djeca napreduju, dovoljno je ostati na verbalnom znaku tj. verbalnoj uputi jer će djeca već samostalno znati kako pristupiti predmetu i kako ga upotrijebiti. To se najviše odnosi na likovne radionice u muzeju u kojima se oblikuju i izrađuju predmeti ili crteži.⁸²

Za razvijanje vještine fine motorike najbolje je organizirati muzejske likovne radionice koje sadrže rezanje, pisanje, crtanje i pokret. Djeci s motoričkim teškoćama otežana je koordinacija i korištenje malih mišićnih skupina ruke, zbog čega često izbjegavaju takve aktivnosti. Najpoželjnija je uporaba glinamola, gline, plastelina i drugih masa za modeliranje jer se prstima mogu izrađivati različiti oblici, raznih veličina. Djeca mogu iz više pokušaja oblikovati predmet te na taj način poboljšavati motoriku ruku. Sugerira se i samostalno izrezivanje škarama po

⁷⁸ D. Karačić, Važnost radne terapije kod djece s motoričkim teškoćama, u: *Unapređenje roditeljske skrbi za djecu s teškoćama u razvoju kroz edukacijsko-terapijske kampove: priručnik za roditelje djece s motoričkim teškoćama (2. prošireno izdanje)*, (ur.) Dario Karačić, Koraljka Rudančić i dr., Zagreb: Hrvatski savez udruga cerebralne i dječje paralize, 2011., 15-27., 17.

⁷⁹ K. Pavičić Dokoza, (bilj. 66), 49-51.

⁸⁰ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 42-43.

⁸¹ D. Karačić, (bilj. 67), 17.

⁸² D. Karačić, (bilj. 67), 20.

ravnoj i valovitoj crti, slaganje slagalica (puzle) većeg formata, slikanje, crtanje i precrtavanje jednostavnih oblika, bojanje unutar linija, uporaba posudica s poklopcima, čepovima i zatvaračima, gradnja tornja od minimalno pet kockica, presavijanje trganje papira te nizanje i lijepljenje.⁸³

4.5. Prilagodba rada u muzeju za djecu s intelektualnim teškoćama

Djeca s intelektualnim teškoćama imaju otežane komunikacijske i socijalne vještine te smanjenu sposobnost za brigu o sebi. Teže se snalaze u okolini i radnom okruženju, treba im pomoć u izvršavanju akademskih obveza i u drugim područjima života. Kod intelektualnih teškoća najvažnije je da se sustavno radi na razvijanju navedenih vještina. Djeca mogu imati isti stupanj intelektualne teškoće, ali će se znatno razlikovati po ponašanju i po svojim sposobnostima i vještinama. Da bi se optimalno pripremio za posjet djeteta s intelektualnim teškoćama, muzejski pedagog treba surađivati s roditeljima, učiteljima i rehabilitatorima te imati što više informacija o djetetu. Također, intelektualne teškoće mogu obuhvaćati i smetnje u različitim područjima kao što su otežano jezično izražavanje i razumijevanje, zatim smetnje u perceptivnom razvoju te vidne i slušne percepcije, a često se javljaju i emocionalni poremećaji.⁸⁴ Kod intelektualnih teškoća je, nažalost, teže osmisliti univerzalni program zbog različitosti pojedinih teškoća. Kako nije u potpunosti poznato na koji način pristupiti toj djeci, najučinkovitije su metode motiviranja i ohrabrivanja.⁸⁵

Muzejske sadržaje treba prilagoditi na način da se koristi što jednostavniji vokabular, da se usmjerava na ono što je bitno, trebaju se davati jasni i konkretni primjeri putem metode demonstracije, apstraktne pojmove treba objasniti pomoću slika i konkretnih materijala. Tijekom razgovora treba postavljati potpitanja kako bi dijete lakše došlo do odgovora. Prvo se treba krenuti od onog što je djeci već poznato, pa uvoditi nove pojmove koji će se zasebno pojednostaviti. Djeca s intelektualnim teškoćama najlakše uče kroz praktičan rad kao što su kreativne radionice gdje uče kako rukovati raznovrsnim priborom ili alatom. Radionice se trebaju odvijati u manjim koracima i usmjeravati pažnju i koncentraciju jer djeca s intelektualnim teškoćama imaju problema s koncentracijom. Važno je da se djeci ne stvara pritisak već im treba omogućiti ugodno i pozitivno okruženje i rad kroz igru ili kroz izmjene

⁸³ Isto, 22.

⁸⁴ M. Radetić-Paić, (bilj. 28), 75.

⁸⁵ Isto, 77.

kraćih aktivnosti.⁸⁶ Radetić-Paić naglašava da igra pozitivno djeluje na tjelesni, motorički, kognitivni i emocionalni razvoj djece sa sniženim intelektualnim teškoćama.⁸⁷ Preporučuju se aktivne igre koje zahtijevaju fizički pokret čime se razvija senzomotorika, primjerice, igra pronalaska fosila u pijesku, zatim komunikacijske igre poput pantomime, glume, kreativne igre koje se češće sastoje od nekoliko umjetničkih aktivnosti, kao što su slikanje, ples, pjevanje i gluma. Kreativna igra motivira djecu da budu inovativna i kreativna i da razvijaju maštu. Dobar primjer kreativne igre mogu biti i muzejski igrokazi. Osim navedenih igara jedna od češćih igara u muzeju je simbolička igra⁸⁸ pomoću koje se djeci u muzeju može približiti neko povijesno razdoblje ili događaj na način da nam neki određeni predmet bude simbol za neki događaj, razdoblje ili slično. Uz simboličku igru dijete optimalno razvija sociološki, emocionalni i kognitivni razvoj.⁸⁹

4.6. Prilagodba rada u muzeju za djecu s poremećajima u ponašanju i s oštećenjem mentalnog zdravlja

U ovoj skupini obradit će se prilagodbe za poremećaj pažnje i hiperaktivnost (ADHD) i za poremećaje iz autističnog spektra (PAS). ADHD (eng. attention-deficit hyperactivity disorder) prepoznaje se kod djece koja su često u pokretu, nemirna, impulzivna, sve dodiruju i ne mogu dugo biti na jednome mjestu. Hiperaktivna su i teško zadržavaju pažnju pri rješavanju bilo kakvih dužih zadataka. Često kreću raditi zadatke prebrzo i zbog toga griješe. Brzopleta su u rukovanju s predmetima te im često predmeti ispadaju iz ruku ili ih razbiju.⁹⁰

Pri posjetu muzeju poželjno je da muzejski pedagog govori smireno, blagim tonom glasa, a upute trebaju biti kratke, jasne i razumljive. Složenije sadržaje treba podijeliti na više dijelova i svaki dio pojednostaviti te za objašnjavanje koristiti konkretne primjere poput slika, kratkih priča, video ili audio materijala. Upute za rad potrebno je ponoviti više puta. Bitno je da dijete zna pravila i način na koji ih može slijediti. Kod djece s ADHD-om je važno da im nije dosadno

⁸⁶ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 47.

⁸⁷ M. Radetić-Pajić, (bilj. 28), 77.

⁸⁸ Simbolička igra u pedagoškoj teoriji predstavlja igru zamišljenih situacija u kojoj dijete vrši zamjenu funkcije nekog predmeta za funkciju nekog drugog predmeta, tj. jedan predmet simbolizira neki drugi predmet. U toj igri dijete se razvija primjenjujući simbolizaciju.

Prema: A. Miljak, *Življenje djece u vrtiću, novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*, Zagreb: Školska knjiga, 2009., 16.

⁸⁹ A. Miljak, *Življenje djece u vrtiću, novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*, Zagreb: Školska knjiga, 2009., 16.

⁹⁰ F. Puškarić, S. Vrban, (bilj. 30), 60-61.

te im treba usmjeriti pažnju, što će se postići aktivnim sudjelovanjem u raznovrsnim muzejskim aktivnostima. Osim toga, poželjno je da ih muzejski pedagog za vrijeme trajanja radionica motivira i nakon odrađene radionice pohvali za odrađene aktivnosti. Na taj će se način djeca s ADHD-om dodatno motivirati za ponovni dolazak u muzej.⁹¹

Za vrijeme radionica potrebno je organizirati češće, kraće pauze. Kada djetetu pažnja počinje lutati, treba ga usmjeravati dodatnim pitanjima koja moraju biti jednostavna. Potrebno je, također, izmjenjivati tjelesne i misaone aktivnosti.⁹² Radionice bi trebale biti usmjerene na poboljšanje samopouzdanja i razvoj koncentracije, poboljšanje emocionalne kontrole i samokontrole te omogućiti bolju integraciju djece s ADHD-om. Metode koje bi se trebale koristiti pri izradi radionice jesu metoda zamjene uloga, metoda glume, metoda demonstracije, metoda razgovora, igre u paru ili u grupi.⁹³

Poremećaj iz spektra autizma koji je neurorazvojni poremećaj, drugi je poremećaj koji se sve učestalije javlja, a zahvaća psihičke funkcije kao što su mišljenje, emocije i inteligencija. Ovaj se poremećaj javlja oko druge godine života i traje cijeli život. Poremećaji iz spektra autizma međusobno se razlikuju prema stupnju funkcionalnosti, a očituju se u otežanoj komunikaciji i socijalizaciji, razumijevanju te se javljaju teškoće u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. Djeca s autizmom imaju potrebu za redom, ustaljenošću i rutinom. Često imaju stereotipna ponašanja poput njihanja tijela, lupkanja predmetima, mahanja rukama, ispuštanja neartikuliranih zvukova i eholalična⁹⁴ ponavljanja riječi.⁹⁵

Djeci koja imaju poremećaje iz autističnog spektra svaka promjena prostora i mjesta može izazvati stres. Isto tako, odlazak u kazalište ili muzej može im biti iznimno stresna aktivnost jer se mijenja njihova rutina. Prije odlaska u muzej djecu treba pripremiti na odlazak u muzej, pokušati im objasniti uz pomoć slikovnih kartica (vizualna podrška). Vizualna podrška u slučaju odlaska na nepoznato mjesto može biti vizualni raspored koji se može izraditi za različite vremenske periode (za cijeli dan, pola dana ili mogu prikazivati određenu aktivnost). Vizualni raspored, u ovom slučaju za muzej, pokazuje što će se dogoditi tijekom nekog vremena

⁹¹ Isto, 62.

⁹² I. Prvčić, M. Rister, *Deficit pažnje. Hiperaktivni poremećaj ADHD*, Zagreb: MZOŠ, AZOO, 2009., 31.

⁹³ Razgovor s edukacijskom rehabilitatoricom Sanjom Koroman Lavižati. 10.1.2024.

⁹⁴ Eholalija, grč. *ήχώ* »jeka« i *λαλεῖν* »brbljati«, besmisleno, mehaničko ponavljanje nećijih netom čuvenih riječi ili fraza

Prema: *Eholalija*, <https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=13700> (pristupljeno 20.1.2024.)

⁹⁵ F. Puškarić, S Vrban, (bilj. 30), 63.

(odlazak u muzej), redosljed kojim će se aktivnosti odvijati i kada će završiti. Za kraj određene aktivnosti treba koristiti vizualni znak, primjerice znak za gotovo, kvačica, riječ gotovo, kraj. Vizualni raspored potrebno je pokazati djetetu više puta prije odlaska u muzej, stoga je potrebna suradnja muzejskog pedagoga s roditeljima ili učiteljima djece s autizmom.⁹⁶ Pri osmišljavanju muzejskih aktivnosti treba voditi računa da radionice ne uključuju nagli fizički kontakt jer se djeca s autizmom često plaše dodira i odbijaju kontakt. Osim toga, izrazito su osjetljiva na senzoričke podražaje iz okoline kao što su jaka svjetlost, buka i veliki broj ljudi.

Kod muzejskih interpretacija ili prezentacija treba koristiti rječnik koji je djeci razumljiv te birati poznate i konkretne riječi. Govor treba biti sažet i jasan. Djecu je potrebno konstantno ohrabrivati i motivirati, biti strpljiv i svakom djetetu pristupiti individualno. Kod prezentiranja aktivnosti preporučuje se prezentirati jednu aktivnost u više manjih koraka. Svaki korak radionice treba biti dobro isplaniran i razrađen te treba imati na umu jačinu svjetlosti u prostoru, zvukove, potrebno je raditi u manjim grupama te oblikovati materijale za rad ovisno o djetetovim mogućnostima. U muzeju se najčešće provode likovne radionice jer se na taj način potiče na izražavanje sebe kroz umjetnost. Djeca usvajaju razne tehnike rada i poboljšavaju koncentraciju te motoriku, jačaju samopouzdanje, samostalnost i samokontrolu. Osim toga, crtanje, slikanje, oblikovanje raznih predmeta omogućuje im da razvijaju maštu i kreativnost.⁹⁷

Pozitivan primjer programa za djecu iz autističnog spektra jest projekt *Plavi artizam u Umjetničkoj galeriji Bosne i Hercegovine*. Cilj programa stvaranje je umjetničke zbirke koja će predstaviti radove osoba s teškoćama u razvoju, njihove emocije i emocije drugih ljudi. Na kraju petomjesečnog programa organizirana je izložba umjetničkih radova sudionika. Na izložbi *Plavi artizam*, 01. veljače 2023. godine u Umjetničkoj galeriji BIH, predstavljeni su radovi u tehnikama suhog pastela, kolaža, u glini, akrilu i u kombiniranim tehnikama. Metodologija programa sastojala se od vježbi disanja u pokretu, vođenih diskusija o izabranim umjetničkim djelima, taktilnih vježbi i kreativnog, praktičnog rada. Vježbama disanja u pokretu započinjala je i završavala svaka radionica koja se odvijala jednom tjedno. Cilj ovih vježbi je snižavanje anksioznosti i priprema za naporniji kognitivni rad. Prvo se odabire tema, zatim se vodi diskusija o odabranim umjetničkim djelima. Nakon toga slijede taktilne vježbe, shodno temi koja se obrađuje (ljudsko i životinjsko tijelo, mrtva priroda, grad...) Taktilne vježbe

⁹⁶ Nastavno klinički centar Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, Kabinet za poremećaj iz spektra autizma, *Vizualna podrška: Smjernice za primjenu*, <https://centar.erf.unizg.hr/wp-content/uploads/2020/04/VIZUALNA-PODRŠKA-smjernice-za-primjenu.pdf> (pristupljeno 20.1.2024.)

⁹⁷ Centar za autizam Osijek, *Likovna radionica*, 20.4.2021. <https://cza-os.hr/likovna-radionica/> (pristupljeno 20.1.2024.)

izvode se na dostupnim predmetima. Nakon toga slijedi kreativni, praktični rad koji za cilj ima povezati određenu temu s likovnim i emotivnim izražavanjem djece s autizmom. U sklopu ovog programa, povjesničarka umjetnosti Aida Šarac Berbić osmislila je i asistivni oblik tehnologije u vidu android aplikacije pod nazivom *ARTsee*. Aplikacija je osmišljena kao digitalno pomagalo za osobe s teškoćama u razvoju koje putem animacije, zvuka i teksta interpretira muzejske eksponate.⁹⁸

4.7. Prilagodba rada u muzeju kod djece kod kojih postoji više vrsta i stupnjeva teškoća u psihofizičkome razvoju

S obzirom na to da djeca iz ove skupine imaju kombinirane teškoće iz dviju ili više skupina, teško je prilagoditi način rada u muzeju. Međutim, najpoželjnije je pokušati kombinirati navedene prilagodbe, ovisno o djetetu te svakom djetetu pristupiti individualno.

Bitno je naglasiti da su djeci s teškoćama u razvoju od velike pomoći njihovi pomoćnici, komunikacijski posrednici, stručna služba te učitelji i roditelji. Da bi posjet muzeju bio uspješan, za navedene skupine posjetitelja, potrebno je ostvariti suradnju s muzejskim pedagogom koji ima zadatak da uz pomoć svih prikupljenih informacija osmisli primjeren program za djecu s teškoćama u razvoju, ali da taj program bude dostupan i drugoj djeci i posjetiteljima bez teškoća. Stoga, kako je već navedeno program treba biti usmjeren ka organiziranju univerzalnih aktivnosti koje će biti dostupne svima i u koje će se svi moći uključiti, a djeci s teškoćama će se još dodatno prilagoditi način rada.⁹⁹ Tek kada se postignu ti uvjeti, može se govoriti o pravom inkluzivnom muzeju.

⁹⁸ A. Šarac Berbić, *Plavi artizam*, 20.1.2023.
<https://ugbih.ba/2023/01/30/plavi-artizam/> (pristupljeno 25.1.2023.)

⁹⁹ D. Bouillet, (bilj. 50), 106-108.

5. Programi za rad s djecom s teškoćama u razvoju u muzejima u Istri

Kao što je već navedeno, cilj ovog rada je doći do saznanja sudjeluju li djeca koja imaju teškoće u razvoju u muzejskim aktivnostima i na koji način te koji ispitani muzeji u Istri provode određene aktivnosti koje uključuju djecu s teškoćama u razvoju.

U Istri se nalazi petnaest muzeja u sklopu kojih se nalaze galerije, zbirke, memorijalne zbirke i lokaliteti na otvorenom.¹⁰⁰ Većina su manji muzeji koji su otvoreni na upit ili samo u sezonskim mjesecima, stoga je ovo istraživanje usmjereno na muzeje koji rade cijelu godinu te na one muzeje koji su se odazvali istraživanju. Kao što je već navedeno, u istraživanju su sudjelovali Arheološki muzej Istre, Povijesni i pomorski muzej Istre, Etnografski muzej Pazin, Muzej grada Umaga, Muzej Lapidarium, Novigrad te Ekomuzej, muzej ruralne kulture u Vodnjanu. Podatci su prikupljeni polustrukturiranim intervjuom, intervjuiranjem ravnatelja muzeja ili voditelja edukacijskih odjela, muzejskih pedagoga te voditelja udruga uz njihov pristanak. Ostali su podatci prikupljeni u suradnji s edukacijskim rehabilitatorima i iz ostalih prikupljenih izvora.

Muzeji koji su prepoznali važnost inkluzije djece s teškoćama u razvoju te sustavno rade na razvoju i organizaciji programa za djecu s teškoćama u razvoju te prepoznaju njihove želje i potrebe jesu Arheološki muzej Istre u Puli, Etnografski muzej Istre, Pazin te Ekomuzej u Vodnjanu. Navedeni su muzeji pozitivan primjer muzeja u Istri, a Ekomuzej Vodnjan je najoptimalniji primjer muzeja univerzalnog dizajna koji je u potpunosti opravdao pojam inkluzivnog muzeja.

5.1. Arheološki muzej Istre, Pula

Arheološki muzej Istre, prepoznao je važnost posjetitelja te koliko je bitno zadovoljiti interese svih kategorija muzejskih posjetitelja. Pojavila se potreba za otvaranjem novog radnog mjesta koji bi se zalagao za interese svih kategorija muzejskih posjetitelja. Danas je za to zaslužan Edukacijski odjel koji organizira i provodi razne programe.

Kako se uloga muzeja s godinama mijenjala u skladu s potrebama društva te je sve češće obuhvaćala potrebu za edukacijom posjetitelja, 1985. godine osnovana je Pedagoška služba, a 2008. godine preimenovana je u Edukacijski odjel. Cilj Edukacijskog odjela jest

¹⁰⁰ Muzejski dokumentacijski centar, *Istarska županija*, 2024.
<https://www.hvm.mdc.hr/view=county> (pristupljeno 26.3.2024.)

privući što više posjetitelja u Muzej te im učiniti muzejsku građu dostupnom. Organizacijom predavanja, izložbi, radionica, vodstva kroz stalni postav te osmišljavanjem ostalih projekata nastoji se povezati Muzej s ostalim institucijama koje su bitne za edukaciju djece i odraslih poput škola i udruga. Isto tako, pokušava se Muzej učiniti dostupnijim i posjetiteljima koji spadaju u marginaliziranu skupinu.

Edukacijski odjel realizirao je razne projekte u kojima su sudjelovala djeca predškolskog i školskog uzrasta te posjetitelji treće životne dobi. Značajni realizirani projekti Muzeja jesu: *Pamtimo povijest i kulturne običaje*, *Iskrice iz muzeja*, *Tragovi u glini*, *Histrići u potrazi za blagom Istre*, *Gradska vrata Pule*, *Pulski portali kroz stoljeća*, *Magični instrumenti s pulskih spomenika*, *Magični likovi iz antičke prošlosti*, *Vitezovi* te *Pulski spomenici na starim razglednicama*.¹⁰¹ Projekti su realizirani samostalno ili u suradnji s obrazovnim institucijama u Puli, poput Povijesnog i pomorskog muzeja Istre u Puli, Visoke učiteljske škole u Puli, dječjeg vrtića Centar, dječjeg vrtića Cipelići, talijanskog dječjeg vrtića Rin Tin Tin, osnovnih škola Stoja, Vidikovac, Giuseppina Martinuzzi, Kaštanjer, Šijana te Fažana i Vodnjan te Centra za rehabilitaciju Veruda.

Provedeni projekti Edukacijskog odjela predstavljaju se od 2005. godine putem izložbe koja se postavlja povodom Međunarodnog dana muzeja, 18. svibnja. Svaka je izložba popraćena katalogom koji izlazi u sklopu Edukacijskog odjela. U sklopu svakog projekta održane su edukativne radionice te su neke od radionica ukratko opisane.¹⁰²

5.1.1. Radionica *Pulski portali kroz stoljeća*

Godine 2005. održana je radionica *Pulski portali kroz stoljeća*, čiji je cilj bio na različite načine interpretirati najljepše portale grada Pule. Muzejska pedagoginja Giulia Codacci-Terlević, izdvojila je nekoliko portala te ih predstavila i proučila zajedno s Domom za osobe s cerebralnom paralizom te ustanovom Rin Tin Tin. Radionica se odvijala u pratnji terapeutkinje i keramičarke Jadranke Ostić. Cilj radionice bio je skrenuti pažnju na raznolikost ukrasa te da sudionici donekle uspiju raspoznati stilska razdoblja. Radionice su se odvijale izvan muzejskog prostora, u keramičarskoj radionici Doma za cerebralnu paralizu. Na radionici su korištene razne tehnike, tako su, primjerice, reprodukcije i interpretacije portala izrađivani u glini, pri čemu su sudionici izabirali motive koji su im

¹⁰¹ Arheološki muzej Istre, *Katalozi pedagoške službe*, 2005.

<https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/> (pristupljeno 15. 11. 2023.)

¹⁰² Isto.

se najviše sviđali. Radionica se sastojala od više koraka. Muzejska pedagoginja prvo je održala kratko predavanje u kojem je pokazala razliku između portala. Nakon toga, vrtička djeca radila su temperama, flomasterima, pastelama, a djeca s teškoćama modelirala su oblike u glini, slikala ili crtala. Izdvojeni su najznačajniji portali: bočni portal pulske katedrale iz 9. st. sagrađen za vrijeme biskupa Handegisa¹⁰³, portal crkve sv. Franje te zapadni portal crkve Marije od Milosrđa.

Slika 1. bočni portal pulske katedrale iz 9. st.

Slika 2. naslikani bočni portal, tempere, olovka

Nakon predavanja u kojem je muzejska pedagoginja tumačila izgled i oblik ukrasa, portale su reproducirali različitim tehnikama te su intenzivnije doživjeli predmete i njihov značaj. Djeci s teškoćama u razvoju muzejska pedagoginja ispričala je priču te im donijela fotografije portala s obzirom na to da ne mogu prići portalima *in situ*. Pokušali su opisati što vide, te im je muzejska pedagoginja pojednostavnila oblike, svaki je oblik opisala te su dobili upute kako će ga modelirati u glini. Djeca su izabrala određeni detalj s portala i to bi modelirala. Oblici su pojednostavljeni te je stručna terminologija objašnjena jednostavnim rječnikom poput (tordirani stupovi-crvići, gliste i slično).

¹⁰³ Porečko-pulski biskup (857.- 862.), za vrijeme njegove vladavine izvršeni su značajni zahvati obnove pulske katedrale poput restauracije mozaičkog poda, uređenje prezbitarija i otvaranje vrata s arhitravom u južnom dijelu.

Prema: Arheološki muzej Istre, *Katalozi pedagoške službe*, 2005.

<https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/> (pristupljeno 15. 11. 2023.)

Slika 3. zapadni portal crkve sv. Marije od Milosrđa, Pula

Slika 4. detalj s portala izrađen u glini

Slika 5. Crkva sv. Franje, Pula, zapadno pročelje

Slika 6. crtež zapadnog pročelja, flomasteri

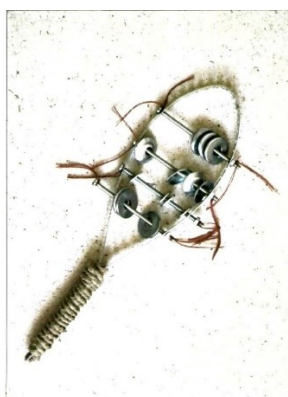
5.1.2. Radionica *Magični instrumenti s pulskih spomenika*

Edukacijska radionica *Magični instrumenti s pulskih spomenika* održana je 2006. godine u suradnji s vrtićem Rin Tin Tin i s Domom za osobe s cerebralnom paralizom. Sudionici su prvotno krenuli u stručnu šetnju po Muzeju te upoznali eksponate i predmete u obliku glazbala, poput sistruma¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Sistrum je brončana minijaturna čegrtaljka egipatskog podrijetla, simbol božice Izide. Karakteristična je po ukrasu mačke koja sjedi iznad obruča u kojemu su sprovedena četiri metalna prutića koja proizvode zvuk. Prema: G. Codacci-Terlević i dr., *Magični instrumenti s pulskih spomenika*, Katalog pedagoške službe br.1, Pula: Arheološki muzej Istre, 2006., 22.

Slika 7. sistrum

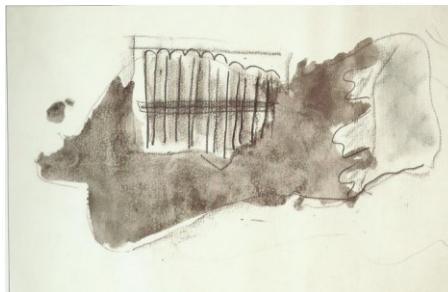

Slika 8. replika sistruma rad A.M.,8 g. i L.Z.,8 g.

Nakon toga, likovna terapeutkinja Jadranka Ostić objasnila im je osnovne oblike predmeta koje će izrađivati (glava meduze te Panova frula), a zatim su sudionici poslušali priču o nesretnoj ljubavi boga šuma, lovaca i pastira zvanog Pan. Pan je uzeo komad trstike te puhnuo u nju i tako otkrio da proizvodi zvuk te je taj instrument nazvan Panova frula. Obrađeni su i ulomci kamenih spomenika na kojima se nalaze mitološka bića koja plešu ili drže neko glazbalo u ruci.

Slika 9. Panova frula, ulomak

Slika 10. crtež Panove frule, 7. god.

Posebnu pozornost privukao je i nadgrobni spomenik Vibije Maksime iz Pule na čijim se bočnim stranama nalaze dva reljefna lika krilatih Tritona koji jašu dupina. Obrađeni su i likovi božanstva, kompozicije koje prikazuju ples i glazbu te morsku tematiku. Za sistrum su naučili da je zapravo rimski i da je izrađen od metala te da predstavlja zvečku ili šuškalicu. Jedna je grupa izradila sistrum od gline. Zvuk sistruma terapeutkinja je dočarala lupkanjem po predmetima u radionici. Djeci s težim motoričkim teškoćama svakako je trebalo pronaći način kako nešto napraviti ili svladati. U ovom slučaju u pomoć su im

priskočila djeca koja su spretnija u izradi glinenih elemenata te se na taj način potiče i suradnja te još veći osjećaj uključenosti u aktivnost.¹⁰⁵

Slika 11. Triton, spomenik Vibije Maksime, bočna strana

Slika 12. Triton, crtež, 7. g.

5.1.3. Ugledne Rimljanke i Rimljani (radionica Rimske frizure)

Projekt *Ugledne Rimljanke i Rimljani* koji je realiziran 2011. godine, po pristupu se razlikuje od ostalih projekata u kojima su sudionici upoznavali povijesnu i kulturnu baštinu kroz određenu vrstu umjetnosti poput slikarstva, modeliranja i kiparstva. Glavna tema projekta bile su rimske frizure i rimski epigrafski spomenici. Naglasak je bio posebno na rimskim frizurama te su u tom projektu sudjelovali Strukovna škola Pula, smjer frizeri i kozmetičari koji su izrađivali frizure prema zadanim predlošcima, a učenici pulske talijanske škole Dante Alighieri te polaznici Doma za djecu, mladež i odrasle osobe s cerebralnom paralizom i drugim posebnim potrebama sudjelovali su kao modeli na kojima su se izrađivale frizure. Radionica se odvijala u prostoru Arheološkog muzeja, u Lapidariju. Naglasak je na suradnji muzeja i škole. Učenici strukovne škole proučavali su rimske frizure s primjera antičke portretne plastike i rimskog novca. Polaznici Doma za djecu, mladež i odrasle osobe s cerebralnom paralizom i drugim posebnim potrebama izrađivali su u glini interpretaciju nekih rimskih frizura, izrađivali su mozaike i crteže te ogledala i ukosnice. Prije toga održana su predavanja na kojima su sudionici upoznati s izgledom rimskih frizura putem dijelova kamenih skulptura, rimskih metalnih kipića,

¹⁰⁵ G. Codacci-Terlević i dr., *Magični instrumenti s pulskih spomenika*, Katalog pedagoške službe br.1, Pula: Arheološki muzej Istre, 2006., 22-23.

sarkofaga, mozaika, glinenih figurica i rimskog novca. Prikazani su im i službeni portreti rimskih carica.

Slika 13. Agripina mlađa, rimska carica

Slika 14. Agripina mlađa, glina, rad H. A., 9 g.

S obzirom na to da osobe s cerebralnom paralizom imaju niz motoričkih smetnji, prvotno im je bilo potrebno olakšati razumijevanje onoga što promatraju, to razložiti na sastavne dijelove te opisati pomoću geometrijskih likova ili tijela. Bilo je nužno pojednostavniti svaki oblik, primjerice, cvijet se razlaže na krug (kuglicu), a latice imaju oblik suze, kapljice su predstavljene kao suze koje se na krajevima zašilje. Novčić je opisan kao palačinka. U provođenju ovakvih radionica, potrebna je suradnja s edukacijskim rehabilitatorima, stručnom službom te katkad i s višim fizioterapeutom.

Slika 15. Avers rimskog denara. Portret Faustine minore.

Slika 16. Faustina minore, rad Z.B., 13 g.

Slika 17. rad L.H., 13 g., prikaz mlade Rimljanke

Slika 18. crtež L.H., 13.g. crtež Rimljanke

5.1.4. Radionica *Od Pintadera do prehrane*

Radionica je održana 2012. godine u suradnji s pulskim Domom za djecu, mladež i odrasle osobe s cerebralnom paralizom i drugim posebnim potrebama, Strukovnom školom u Puli, Talijanskom srednjom školom Dante Alighieri te OŠ Giuseppino Martinuzzi Pula. Pri realizaciji projekta pomogao je i Etnografski muzej Istre, Pazin. Tema projekta bila je pintadera, mali drevni predmet izrađen od pečene gline najčešće različitih oblika i manjih dimenzija, a može se ukrašavati urezivanjem ili udubljanjem različitih motiva. Pintadere su se koristile u različite svrhe, kao pečati ili su, primjerice, bile nositelji važnih informacija ili poruka koje su povezivale ljude kroz razne aspekte života. Riječ *pintadera* španjolskog je podrijetla, a koristili su je španjolski putopisci za predmete koje su domoroci iz Meksika koristili za bojanje tijela.¹⁰⁶ Ova tema je izabrana kako bi se omogućilo aktivno sudjelovanje korisnika Doma, pogotovo onih koji nisu mogli sudjelovati u ranijim projektima zbog većih teškoća. Voditeljica radionice bila je Jadranka Ostić, keramičarka-terapeutkinja. Zadatak je bio da sudionici u glini izrade vlastite interpretacije pintadera pronađenih na području Istre.

¹⁰⁶ G. Codacci-Terlević i dr., *Od pintadere do prehrane*, Katalog Edikacijskog odjela br. 10, Pula: Arheološki muzej Istre, 2012., 16.

Slika 19. pintadere, lokalitet Limska gradina i Jačmica

Slika 20. pintadere od gline

Prije izrade detaljno su analizirali oblike i motive. Oblici mogu biti raznoliki kao što su oblik stošca, valjkasti oblik, plosnata podloga s geometrijskim oblicima, antropomorfne ili zoomorfne pintadere. Motivi koji su često prisutni na pintaderama jesu paralelne linije, cik-cak linije, kružne, četvrtaste i spiralne linije, meandri i slično. Motive su prvo crtali na papir te su im dali nazive primjerice *cik-cak*, *ona s grančicom*, *ona sa šahovnicom*... Izrađivali su ih alatima za utiskivanje i alatima za oblikovanje gline. Utiskivali su alatke pojedinačno i u kombinacijama. Međusobno su si pomagali. Na odjelu za produženi stručni tretman i rehabilitaciju djece školske dobi, učenice nižih razreda osnovne škole najprije su s radnom instruktoricom, keramičarkom i muzejskom pedagoginjom odgledale edukativnu prezentaciju *Pintadere, glineni pečatnjaci*. Nakon toga, krenule su u izradu vlastitih pečata.

Slika 21. radovi A.X, 8 g. i L.Š, 8 g.

Slika 22. rad L.G.

U Dnevnom centru za rehabilitaciju Veruda, Pula djeluje i odsjek za posebnu odgojno-obrazovnu skupinu u kojem ima sedmero djece s većim teškoćama u razvoju. Projekt *Pintadera*, njima je pružio učenje cjeloživotnog karaktera, mogućnost socijalizacije, ispitujući vlastite motoričke sposobnosti.

5.1.5. Radionica *Stopama rimskih agrimensora*¹⁰⁷

Radionica Edukacijskog odjela 2012. godine nastala je u suradnji s Dnevnim centrom za rehabilitaciju Veruda, Pula i s Tehničkom školom u Puli. Pri realizaciji projekta pomogao je i Povijesni i pomorski muzej Istre. Učenici i profesori upoznali su se s pojmom groma koji je bio rimski instrument, a koristio se za viziranje, mjerenje i ograđivanje zemljišta i cesta. S obzirom na temu centurijacije¹⁰⁸, s djecom s teškoćama u razvoju proučavali su se najstariji zapisi brojeva i količina koje se čuvaju u AMI Istre.

Za učenike tehničke škole naglasak je bio na tehničkim karakteristikama centurijacije, zbog geodetske struke. Učenici tehničke škole izvodili su praktične vježbe koje su primijenili na pulske spomenike, kao što su određivanje osi borilišta pulske Arene, određivanje širine kanala oko Povijesnog i pomorskog muzeja Istre te mjerenje visinske razlike između borilišta i gledališta u Areni. Korisnici Dnevnog centra za rehabilitaciju Veruda dobili su zadatak da pokušaju brojati tj. mjeriti. Prvo su izrađivali pločice u obliku kruščića koje su imale oznake količine ovaca, mačaka, konja i pasa. Neke su pločice bile jednostavne s utisnutim rupicama ili crticama. Te pločice nazvane su *panin*¹⁰⁹ i imale su na sebi rupice u koje se utaknu mali keramički klinovi. Pločice su sadržavale pet rupa u koje se moglo umetnuti željeni broj klinova od jedan do pet.

¹⁰⁷ Agrimensori (lat. agrimensores) bili su rimski zemljomjeritelji.

Prema: G. Codacci-Terlević i dr., *Stopama rimskih agrimensora*, Katalog edukacijske službe br. 11, Pula: Arheološki muzej Istre, 2013., 10.

¹⁰⁸ Pojam centurijacija znači katastarsku podjelu zemljišta iz rimskog doba u Istri. Područje zapadne i južne Istre ima izuzetno dobro očuvane tragove sustavno provedene izmjere i podjele zemljišta iz rimskog doba, koji spadaju među najbolje očuvanima u Europi.

Prema: G. Codacci-Terlević i dr., *Stopama rimskih agrimensora*, Katalog edukacijske službe br. 11, Pula: Arheološki muzej Istre, 2013., 12.

¹⁰⁹ Panin je talijanski naziv za malo duguljasto ili okruglo pecivo
Prema: *Panin*, <https://www.rječnik.com/panin>, (pristupljeno 12.11.2023.)

Slika 23. grupni rad, pločice od gline, *panin*

Djeci s teškoćama u razvoju, mjerenje i brojanje krajnje je pojednostavljeno na način da bi se u rupice stavilo četiri klina koji su predstavljali koze, a peta rupica koja nije imala klin predstavljala je kozu koju je vuk pojeo uz objašnjenje da je bilo pet koza (pet rupica te je vuk pojeo jednu kozu i ostalo je četiri). Tako bi djeca shvatila da nedostaje jedna koza. Saznali su da se mjerilo vidljivo i ono nevidljivo i to dlanovima, stopalima, laktom i raširenim rukama. Izrađivali su i štapove za mjerenje. Svi su radovi fotografirani te su fotografije prikazane na izložbi Edukacijskog odjela.

5.1.6. Radionica *Nezakcij*

Radionica *Nezakcij* koja je održana 2014. godine obuhvaćala je obradu značajnog lokaliteta *Nezakcija*. Ostvarena je suradnja s Dnevnim centrom za rehabilitaciju Veruda i Tehničkom školom u Puli. U projektu su sudjelovali učenici geodetskog smjera Tehničke škole s profesorima te Odsjek za odrasle i mladež i Odsjek za djecu školske dobi Dnevnog centra za rehabilitaciju Veruda. Učenici tehničke škole izradili su geodetski snimak trenutno vidljivih nepokretnih arheoloških nalaza sjevernog dijela antičkog Foruma, ostatke bazilika te popločenog hodnika uz bazilike, rimskih termi i hramova. Korisnici Centra su proučavali te izradili vlastitu interpretaciju odabranih pokretnih arheoloških nalaza kao što su nakit i keramičke posude.¹¹⁰ Histri¹¹¹ su spiralama ukrašavali kamene spomenike i keramičke posude, a i nakit im je često bio u obliku spirala.

¹¹⁰ G. Codacci-Terlević i dr., *Nezakcij*, Katalog Edukacijskog odjela br. 12, Pula: Arheološki muzej Istre, 2014., 7-11.

¹¹¹ Histri, narod koji je u prapovijesno i antičko doba obitavao na istarskom poluotoku do rijeke Raše na istoku, gdje je graničio s Liburnima. Prema: Histri. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024., <https://www.enciklopedija.hr/clanak/histri> (pristupljeno 19.1.2024)

Slika 24. ulomak kamene plastike, Nezakcij

Slika 25. grupni rad, keramika

Sudionici centra prvo su naučili nacrtati spirale. Nekim je polaznicima i zvukom te tjelesnim pokretima trebalo dočarati spiralu te su oblike vježbali na papiru jer im je bilo teško shvatiti kakav je to oblik. Uslijedila je vježba za izradu blaga iz Nezakcija. Izrada je započela glinenim zdjelicama koje su kasnije ukrašavali spiralama, crticama i krugovima od glinenih glista. Također su izrađivane srebrne situle¹¹² od metalne folije, nakit, češljici i ploče sa spiralnim motivima.¹¹³

Slika 26. glinene zdjelice (grupni rad)

Slika 27. spiralni nakit od žice (grupni rad)

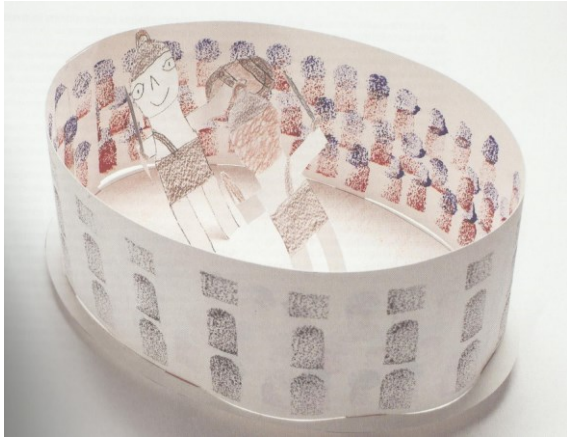
5.1.7. Radionica *Amphiteatrum Polae*

Radionica *Amphiteatrum Polae* ostvarena je 2015. godine u suradnji s Tehničkom školom Pula, OŠ Giuseppino Martinuzzi te Dnevnim centrom za rehabilitaciju Veruda. Učenicima je održano stručno vodstvo po Amfiteatru, dok su korisnicima Dnevnog centra podijeljene fotografije pulskog amfiteatra te arheoloških nalaza i natpisa. Ti natpisi su korišteni za

¹¹² (lat.: posuda), u arheologiji, naziv za posudu, najčešće metalnu u obliku vjedra s poklopcem. Prema: Situla. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/situla> (pristupljeno 3.1.2024.)

¹¹³ G. Codacci-Terlević i dr., (bilj. 94), 82-93.

vrijeme likovnih radionica pri Dnevnom centru za rehabilitaciju. Sudionici su prvo nacrtali na papir ono što će izrađivati. Svatko je dobio svoj zadatak. Djeca s vještijom motorikom radila su s glinom, a manje vješta su crtala i pečatila. Arkade na plaštu amfiteatra pečatili su umjesto crtanja jer im je to bilo jednostavnije.

Slika 28. Amfiteatar od papira, prikaz borbe gladijatora

Djeca su izradila glinene interpretacije arheoloških predmeta koji su pronađeni za vrijeme istraživanja i obnove unutrašnjosti amfiteatra, kao što su epigrafski spomenik s posvetom božici Nemesis¹¹⁴, kamena sjedišta, interpretacija kamenih prozorskih rešetki te ulomaka posuda. Kao podloga za crtanje poslužio im je papirnati model amfiteatra kojeg je izradila likovna terapeutkinja Jadranka Ostić.¹¹⁵ Grbove i ulomke izrađivali su detalj po detalj, oblikujući osnovne elemente kuglice, valjčiće, trake. Natpise sa spomenika kopirali su slovo po slovo s papira te utiskivali alatka u glinene pločice. Zadatci su bili raspoređeni prema mogućnostima sudionika.

U Dnevnom centru za rehabilitaciju Veruda, Pula djeci, mladima i odraslim osobama pomoć pri učenju i svladavanju svakodnevnih, praktičnih vještina pružaju defektolozi te im pomažu i ostali stručnjaci. Suradnja s Dnevnim centrom Veruda i AMI traje već dva desetljeća, a omogućila je djeci s teškoćama i učenicima iskustveno i doživljajno učenje, učenje kroz praktični rad te im odlazak u muzej učinio poučnim i zanimljivim jer su mogli učiti na licu mjesta. Dobra organizacija i detaljno osmišljene radionice kao i detaljna

¹¹⁴ Nemeza (grč. *Νέμεσις*, *Némesis*), u grčkoj mitologiji, božica koja ravna ljudskom sudbinom, pa prema zaslugi dodjeljuje sreću i nesreću.

Prema: Nemeza. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/43346> (pristupljeno 19.1.2024.)

¹¹⁵ G. Codacci-Terlević, *Amphiteatrum Polae*, Katalog Edukacijskog odjela, br. 15, Pula: Arheološki muzej Istre, 2015., 30.

objašnjenja te priprema i nalaženje načina da se nešto objasni, omogućile su svim sudionicima da u potpunosti dožive predmete koje su vidjeli (alat, oruđe, sprave, odjeću koju su Rimljani koristili u svakodnevnom životu).¹¹⁶

Navedenim se projektima nastoji upoznati sudionike s važnim povijesnim i arhitektonskim nasljeđem grada Pule, povezati ih s povijesti, matematikom i drugim predmetima. Najveći je naglasak na suradnji, interdisciplinarnosti, učenje kroz igru čime se želi potaknuti kreativnost te sposobnost samostalnog zaključivanja kod djece. Isto tako, suradnja učenika osnovnih i srednjih škola s djecom s teškoćama u razvoju pokazala se jako uspješnom te je kod djece s teškoćama potaknula dodatnu motivaciju, samopouzdanje te osjećaj uključenosti. Vidljivo je da su radionice osmišljene za sve sudionike različitih dobnih skupina, a uspješno su prilagođene potrebama pojedinih sudionika, u ovom slučaju djeci s motoričkim i intelektualnim teškoćama.

5.2. Vodnjan Ekomuzej, muzej ruralne kulture

Godine 2014. osnovana je neprofitna *Udruga ISTARSKO - Ekomuzej iz Vodnjana* čiji je cilj valorizacija neiskorištenih potencijala Grada te poboljšanje kvalitete života. Naglasak je na vrednovanju vlastitih resursa, uključivanju svojih članova, autohtonog stanovništva i marginaliziranih skupina u lokalnu zajednicu. Udruga se zalaže za istraživanje, njegovanje, promociju i očuvanje povijesne ruralne kulturne baštine, posebice one poljoprivredne. Isto tako, potiče valorizaciju proizvoda ljudskog rada i stvaranje kulturnog identiteta grada Vodnjana kao destinacije bogate autohtonim prirodnim proizvodima. Jedan od ciljeva je i zaštita te revitalizacija materijalne i nematerijalne ruralne baštine (tradicionalni alati, zanati i umijeća, povijesna drvena kola i domaće životinje). *Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana* svoje ciljeve ostvaruje kroz Ekomuzej u kojemu se odvijaju raznovrsne aktivnosti.

Ekomuzej, muzej ruralne kulture u Vodnjanu izvrstan je primjer dobre prakse rada s djecom s teškoćama u razvoju. Rad muzeja osmišljen je prema principu univerzalnog dizajna te je dostupan svim dobnim skupinama te osobama s invaliditetom u čiju skupinu spadaju i djeca s teškoćama u razvoju. Način rada, odabir materijala i oblika prilagođen je ovisno o teškoćama djeteta, primjerice teškoće u motorici, razumijevanju i drugo. S djelatnicima muzeja surađuju

¹¹⁶ Isto, 19.

stručnjaci edukacijsko-rehabilitacijskog tipa koji pomažu u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Muzej omogućava svojim djelatnicima stalna usavršavanja u područjima djelovanja kao što su agrošumarstvo, maslinarstvo i onoterapija¹¹⁷ u radu sa djecom s teškoćama u razvoju.

Muzej ruralne kulture nije klasičan muzej, već se sastoji od Muzeja lokalne zajednice (manjeg unutrašnjeg prostora *Kuća tradicija*), Muzeja lokalnih proizvoda *ECO Lab* i vanjskog prostora, Didaktičke farme, maslinika i vrta u kojem se organiziraju različite vrste radionica koje su također dostupne svima. U laboratoriju se lokalni sirovi proizvodi pretvaraju u delicije, pri čemu se koriste tradicionalni recepti. Sam koncept muzeja doista je univerzalan te teži povezivanju lokalne zajednice. Muzej organizira raznovrsne tematske radionice, kao što su radionice onoterapije, agrošumarstva, ekološkog uzgoja povrća i očuvanje maslinovih stabala te bumbarska¹¹⁸ kuhinja na inovativan način. Navedene radionice pružaju mogućnost za učenje, dijalog i zajednički rad te promiču aktivni angažman u ruralnom životu zajednice.¹¹⁹

Ekomuzej vodi brigu o posljednjoj obitelji autohtonih magaraca, a magarci ujedno pomažu u provođenju radionica onoterapije koje su optimalne za rad s osobama s invaliditetom i djecom s teškoćama u razvoju. Redovito se organiziraju radionice za sve sudionike. Vrt i napušteni objekti lokalne škole prenamijenjeni su u Didaktičku farmu (socijalnu farmu). Pojam socijalne farme poznat je i u svijetu, a odnosi se na farmu koja se zalaže za poljoprivrednu proizvodnju, kombinirajući stara znanja i moderne tehnike. Na takvoj farmi uzgajaju se tradicionalne vrste voća, povrća i aromatičnog bilja te uči djecu da rastu zdravo te im omogućuje da spoznaju vrijednosti zdrave hrane. Na farmi se, također, uzgajaju i sakupljaju autohtone sorte te se od njih proizvode tradicionalni proizvodi.¹²⁰

5.2.1. Radionica onoterapije

Pojam onoterapija potječe od grčkog *ὄνος* ("ónos"), što znači magarac. Onoterapija je oblik terapije s magarcima tzv. asinoterapija koja se u novije vrijeme sve više širi u Italiji, a

¹¹⁷ Onoterapija je naziv terapije za djecu s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom, a koja se provodi s magarcima.

Prema: G. Giovagnoli: *EmotiOnos: le ragioni profonde della scelta*, u: *Reinger, C. P. (acura di), L'asino che cura: prospettive di onoterapia*. Roma: Carocci, 2009., 43–59.

¹¹⁸ Bumbari predstavljaju lokalni naziv za stanovnike Vodnjana u Istri (bumbarski recepti, vodnjanski recepti). Prema: R. Marsetič, *Bumbari*, 7.1.2015.

<https://www.istrapedia.hr/natuknice/419/bumbari> (pristupljeno 12.12.2023.)

¹¹⁹ Ekomuzej-Istarsko iz Vodnjana, *Ekomuzej*, 2022.

<https://www.istran.org/hr/> (pristupljeno 15.1.2024.)

¹²⁰ M. Lanfranchi, C. Gianetto, Agriculture and the social farm: expression of the multifunctional model of agriculture as a solution to the economic crisis in rural areas, u: *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, vol. 21, br. 4, 2015., 711-718.

postoji i sve više studija koje istražuju tu vrstu terapije. Magarac uspostavlja odnos s djecom s teškoćama u razvoju koja imaju određene teškoće te im omogućuje bolji razvoj kognitivnih, jezičnih, psihomotornih, socijalnih i emocionalnih vještina. Uspostavlja se odnos između magarca i djeteta. Ovaj oblik terapije temelji se na konceptu *preokreta uloga*, odnosno sudionik (u ovom slučaju dijete s teškoćama) postaje aktivan jer se on treba brinuti o magarcu. Dijete se potiče na interakciju sa životinjom. Onoterapija se odvija na vanjskim mjestima kao što su farme.¹²¹

Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana održava radionice u suradnji s korisnicima Centra za rehabilitaciju Pula i s posebnim razrednim odjelima škola te je otvorena za osobe s invaliditetom i za ostalu djecu s teškoćama u razvoju. Održavanje radionice omogućili su Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku te grad Vodnjan. Radionica onoterapije odvija se u nekoliko faza: prva faza je pristup životinji i prvi kontakt s njom, tj. upoznavanje sa životinjom. Nakon toga slijedi faza interakcije, u kojoj se dijete počinje brinuti o životinji te obavlja jednostavne radnje kao što su osnovno čišćenje ili provođenje. To omogućuje djeci s teškoćama da zapamte koje radnje trebaju napraviti te time vježbaju pamćenje i koordinaciju te se stimuliraju i kognitivno i motorički. U ovoj fazi djeca s teškoćama imaju priliku povećati svoje samopoštovanje jer se osjećaju važnim i korisnim u onome što rade. Izravan kontakt s magarcem (maženje magarca) potiče stimulaciju emocija kod djece te razvoj motorike, posebice kod djece iz autističnog spektra. Ovisno o teškoći i motoričkim sposobnostima, može se organizirati i jahanje magarca. Posljednja faza radionice završava grupnom igrom čime se postiže proširivanje interakcije na više sudionika.¹²²

Temeljni ciljevi onoterapije usmjereni su na razvoj tehničkih vještina i razvoj međuljudskih odnosa. Radionica omogućuje i učinkovit način kontrole vlastitih emocija te rješavanje problema afektivnog stresa. Pogodna je za djecu koja imaju Downov sindrom, intelektualne teškoće, poremećaj iz autističnog spektra, poremećaj raspoloženja, poremećaj nedostatka pažnje (ADHD), specifične teškoće u učenju, no pogoduje i posjetiteljima koji pate od tjeskobe, depresije, ovisnosti, posttraumatskog stresa i koji imaju nisko samopoštovanje.¹²³

¹²¹ G. Giovagnoli, *EmotiOnos: le ragioni profonde della scelta*, u: *Reinger, C. P. (cura di), L'asino che cura: prospettive di onoterapia*. Roma: Carocci, 2009., 43–59.

¹²² Ilenia Lalić. Osobni intervju. 11.11.2023.

¹²³ Isto.

Osoblje ekomuzeja stručno je osposobljeno i specijalizirano za provođenje radionice onoterapije ili pomoći u odnosima između ljudi i životinja što uvelike pomaže djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom.

Slika 29. radionica Onoterapije, hranjenje magarca

Slika 30. četkanje magarca

5.2.2. Radionica *Moda na ekološki način*

Cilj radionice *Moda na ekološki način* je omogućiti razvoj novih vještina osobama s invaliditetom i djeci s teškoćama u razvoju. Radionica se sastoji od šivanja, reciklaže tkanine, bojanja prirodnim bojama i ukrašavanje tehnikom eko tiska. Također, uključuje šetnju u prirodi, sadnju i uzgoj biljaka za bojanje i branje lokalnih divljih biljaka za ekstrakciju boja. Polaznici radionice uče ukrašavati i bojati stare odjevne predmete te izrađivati torbe i šalove. Djeci s teškoćama razvoju radionica pomaže u razvoju motorike te senzibiliteta i samopoštovanja. Radionica se prilagođava s obzirom na sposobnost pojedinog djeteta. Ona djeca koja nisu dovoljno vješta rezati sa škarama ili šivati, najčešće sudjeluju u branju i sadnji biljaka te bojanju i ukrašavanju tkanine. Ova radionica najčešće se provodi u suradnji s polaznicima Centra za Rehabilitaciju Pula - Dislocirana jedinica Vodnjan te s djecom s teškoćama u razvoju u redovnim ili posebnim razrednim odjelima osnovnih škola.¹²⁴

¹²⁴ Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana, *Godišnji izvještaj o radu Udruge ISTARSKO – Ekomuzej iz Vodnjana*, 2020., 1-19.
https://www.istrian.org/files/2021/UDRUGA_ISTARSKO-GODISNJI_IZVJESTAJ_O_RADU_2020.pdf
(pristupljeno 23.11.2023.)

5.2.3. Radionica *Agroforestry* (agrošumarstva)

Radionica agrošumarstva otvorena je za posjetitelje svih dobnih skupina te je prilagođena svima. Polaznici se mogu educirati o sustavu uzgoja hrane ili drugog korisnog bilja. Svrha radionice je postići produktivniji, profitabilniji i zdraviji održivi razvoj. Jedna od radionica agrošumarstva održana je s djecom iz osnovne škole Rovinj te s njihovim posebnim razrednim odjelom. Učenici su imali prilike vidjeti te sudjelovati u pripremi češnjaka za uzgoj. Djeci se prvo objasnio način pripreme i uzgoja, a zatim su samostalno prema uputama sudjelovali u aktivnostima (priprema, prešanje češnjaka, močenje češnjaka te kasnije sadnja). Djeca su puno brže naučila sudjelujući u procesu, a djeca s teškoćama su također bila aktivna, vježbala kognitivne sposobnosti (upamtiti redosljed aktivnosti, motoriku, uranjanje češnjaka, prešanje te kasnije sadnja). Osim toga, osjećala su se kao važni članovi zajednice. Djeca bez teškoća, pomagala su djeci s teškoćama.¹²⁵

Slika 31. radionica *Agroforestry*, sadnja češnjaka

5.2.4. Radionica suhozida

Radionica suhozida održana je na Didaktičkoj farmi u sklopu Osnovne škole Vodnjan. Kao i prethodna namijenjena je odraslima, ali i djeci. Svrha je radionice doznati više o toj staroj metodi gradnje koja se prakticira stotinama godina. Ilenia Lalić iz Udruge *Ekomuzej-ISTARSKO iz Vodnjana* objasnila je kako su polaznici prvo skinuli centralni zid unutar

¹²⁵ Isto.

EKOlab OŠ Vodnjan. Od ostatka zida radili su vazu od suhozida oko masline iz rasadnika. Prvo su radili probni zid, a kasnije prema tom primjeru, pravi. Ova radionica omogućila je djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom razvoj grube motorike, sudjelovanje i uključivost u aktivnost te suradnju s ostalim sudionicima. Radionica je izvedena u sklopu *Internatural Changemaker's* festivala koji se odvija već treću godinu za redom od 30. rujna do 3. studenog. Ilenia Lalić naglašava kako je krajnji cilj učvrstiti zajedništvo unutar lokalne zajednice te prenijeti određena znanja sudionicima. *Internatural Changemaker's festival* (Festival teritorijalne regeneracije) dugoročni je projekt razvoja teritorija kojemu je glavni cilj povezivanje zajednice. Cilj je prepoznati, cijeniti i iskoristiti te oživiti postojeće resurse. Osim toga, naglasak je i na poticanju psihosocijalnog razvoja koji će osobama s invaliditetom ili djeci s teškoćama u razvoju omogućiti osjećaj postignuća i uspjeha te sudjelovanje svih članova zajednice, uključujući obitelji, djecu, marginalizirane skupine, roditelje, nastavničko osoblje, poljoprivrednike i hobiste.

Ekomuzej surađuje s Centrom za autizam Vodnjan, Dnevnim centrom za radnu terapiju i rehabilitaciju Pula i Udrugom roditelja osoba s kombiniranim smetnjama u psihofizičkom razvoju Istarske županije - Pula. Za njih se najčešće organiziraju berba maslina, sadnja vrta, branje i prerada ljekovitog bilja te onoterapija, iako kako je već navedeno mogu sudjelovati u svim radionicama koje im se u tom slučaju prilagode.

Pozitivan primjer je i suradnja Udruge s ostalim sektorima i stručnjacima te provedba edukacija. Da bi se što više moglo uključiti u rad Udruge, provode se radne aktivnosti poput praktičnih prezentacija, degustacija, kulturnih događanja, edukacija, radionica i izložbi. Zbog razmjene prakse i iskustva, vrlo je bitna i suradnja s javnim sektorom, poduzećima, institutima i slično. Udruga ima podršku lokalnih i europskih volontera koji sudjeluju u programu Europske snage solidarnosti koji se financira sredstvima EU kroz program *Erasmus +*.¹²⁶

Osim što je naglasak na uključivosti djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom u programe i edukacije radi se i na fizičkoj i arhitektonskoj pristupačnosti. U sklopu projekta, koji je financiran sredstvima *Zavoda za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom*, radi se na nabavi mehanizacije koja je prilagođena za rad

¹²⁶ Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana, (bilj. 106), 15.

na farmi i time omogućiti osobama s invaliditetom razvoj novih vještina i znanja. U Ekomuzeju su trenutno zaposlene dvije osobe s invaliditetom, a cilj je da ih bude i više.¹²⁷

5.3. Povijesni i pomorski muzej Istre

Krajem 2009. godine Povijesni i pomorski muzej Istre osnovao je Edukacijski i Pedagoški odjel koji organizira vodstva, terenske nastave i radionice prilagođene svim ciljanim i dobnim skupinama. Iako trenutno u samom Muzeju nema razrađenih programa za djecu s teškoćama u razvoju, provode se povremene radionice u suradnji s Centrom za rehabilitaciju Veruda u Puli koje se odvijaju na upit. Povijesni i pomorski muzej Istre ostvaruje učestalu suradnju s Arheološkim muzejom Istre s kojim je surađivao na projektu i radionicama *Stopama rimskih agrimensora* što je već navedeno.¹²⁸

Osim suradnje s Arheološkim muzejom Istre, Povijesni i pomorski muzej Istre surađuje i s Etnografskim muzejom Istre u Pazinu te već niz godina ostvaruje kvalitetnu suradnju s Istarskom razvojnom turističkom agencijom, u okviru *IstraInspirita*. U suradnji s *IstraInspiritom* održane su razne predstave istarske mistične i mitske povijesti, naglašavajući kulturno nasljeđe Istre. Osnovni cilj je oživjeti autentične lokacije u Istri i poticati zavičajnu nastavu, kako bi djeca naučila više o regiji u kojoj žive.

5.3.1. Predstava i radionica *Mitska bića Istre*

Za djecu s teškoćama u razvoju održana je predstava *Mitska bića Istre*. Program *Mitska bića Istre* održao se unutar Kaštela u Puli. Cilj je predstave dočarati cirkus koji je nekada tradicionalno uveseljavao ljude na ulicama za vrijeme sajмова. Na taj način djeca uče o povijesti, legendama i upoznaju kulturu svog zavičaja. Kroz predstave, zabavne radionice i igraonice s bićima iz istarskih mitova i legendi, djeca se susreću s nekoliko mitova, legendi i povijesnih priča s područja Istre, kao što su šumski Orko, Zmaj, Vila te putujući glumci koji objavljuju čitavu priču glazbom. Naglasak je na interaktivnoj predstavi, a primjenjuju se metode koje djeci omogućuju lakše zapamćivanje imena likova iz priča, kao i priču uz koju se lik veže. To se ostvaruje na način da su stihovi najčešće u rimi, biraju se efektna imena za likove te

¹²⁷ Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana, (bilj. 106), 14.

¹²⁸ Katarina Povedić, muzejska pedagoginja. Osobni intervju. 21.11.2023.

kostimi u žarkim bojama kako bi zadržali pažnju kod djece. Predstava počinje pričom o vilama koje su gradile pulsku Arenu, ali su ih zle čari *štrige*¹²⁹ zaustavile.

Nakon predstave, djeca sudjeluju u radionici pripravljanja čarobnog napitka kojeg je vještica podmetnula vilama.¹³⁰

Slika 32. predstava *Mitska bića Istre*, *IstraInspirat*

5.4. Etnografski muzej Istre, Pazin

U sklopu Muzeja djeluje Pedagoški odjel koji nudi raznovrsne aktivnosti kojima se nastoje približiti široj publici. Cilj radionica je upoznati djecu, ali i odrasle, s baštinom kroz igru i zabavu. Muzej nudi razna predavanja i prigodne radionice kojima upotpunjuju izložbe i ostale događaje. Osim rada u Muzeju organiziraju se i aktivnosti izvan institucije u suradnji s odgojno-obrazovnim ustanovama. Etnografski muzej Pazin surađuje i s AMI Pula te s PPMI Pula, a kvalitetnu suradnju ostvaruje, također, s *IstraInspiratom* te s Muzejom grada Pazina.

Iz razgovora s muzejskom pedagoginjom, doznaje se da djelatnici u muzeju nemaju iskustva za provedbu vodstva i programa za djecu s teškoćama u razvoju, no zbog toga surađuju s odgojiteljima, profesorima i rehabilitatorima. Muzej surađuje sa školama, a najčešća suradnja je s OŠ Pazin i s posebnim razrednim odjelom, gdje se s učiteljicom likovne kulture osmišljavaju programi i radionice. U organizaciji Muzeja održavaju se i radionice za djecu s teškoćama u razvoju. Prvo se odredi tema radionice, te se radionice organiziraju prema

¹²⁹ Štriga ili štringa, (tal. strega) znači u narodnom vjerovanju vještica ili žena koja ima posebne moći. Najčešće se javlja u narodnom vjerovanju na području hrvatskog primorja, području Dubrovnika te na području sjeverne Italije.

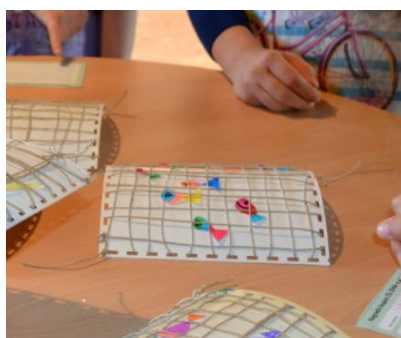
Prema: L. Šešo, *štriga*, Istarska enciklopedija, 2005., 17.2.2009., <https://www.istrapedia.hr/1126/striga> (pristupljeno 11.12.2023.)

¹³⁰ Manuela Hrvatina, začetnica projekta *IstraInspirat*. Osobni intervju. 1.12.2023.

univerzalnom dizajnu. Za posjet u Muzej, djeca s teškoćama obavezno moraju imati pratitelje (pomoćnike, posrednike ili roditelje). Muzej je dostupan pokretnoj djeci koja nemaju težih motoričkih teškoća, no Kaštel je, nažalost, fizički nedostupan onima koji imaju teže motoričke teškoće i nepokretni su. Iz tog razloga, radionice se odvijaju u njima dostupnom prostoru. Muzej nudi nekoliko tematskih radionica za djecu predškolskog i školskog uzrasta koje se odvijaju tijekom cijele godine. Osim radionica za djecu, organizira i radionice za odrasle i to na upit. Najčešće su to radionice plesa, izrada košara i slično. Ovaj tip radionica organizira se u suradnji s vanjskim suradnicima. Radionice koje su se održale za djecu s teškoćama u razvoju bile su na temu karnevala (karnevalske kapice i maske), božićnih i uskršnjih običaja (božićni ukrasi i ukrasna jaja) te izrada kažuna. Česta tema radionica jesu i stari predmeti te način uporabe tih predmeta.¹³¹

5.4.1. *Ribice u mreži*

Radionica *Ribice u mreži* ima za cilj približiti polaznicima tradiciju ribolova u Istri, tipove brodica i ribarska pomagala poput mreža. Prvo se prikazuje video na kojemu se može vidjeti kako ribar iz Fažane lovi srdele te koja ribarska pomagala koristi. Opisuje se izgled ribarske mreže. Nakon toga izrađuje se ribarska mreža na kartonskoj podlozi, za što se mogu koristiti konac ili vuna. Zatim slijedi crtanje, izrezivanje i ukrašavanje ribica koje se lijepe na ribarsku mrežu. Izrezivanje ribica i pletenje može biti izazov za djecu s teškoćama, pogotovo za onu koja imaju motoričke teškoće, ali zato se radionica može prilagoditi te ta djeca umjesto toga mogu lijepiti i bojati ribice.¹³²

Slika 33. izrada ribica u mreži, Etnografski muzej Istre, Pazin

¹³¹ Telefonski razgovor s muzejskom pedagoginjom Mirjanom Margetić, 15.10.2023.

¹³² Isto.

5.4.2. *Mići kosirić*¹³³

Radionica *Mići Kosirić* upoznaje djecu s najtraženijim kovačkim zanatom i izradom ukrasnog kosira od kartona. Najtraženiji zanat bili su kovači koji su izrađivali mnoge korisne predmete, a ujedno i kosir, alat koji je bio neophodan na selu. Kosir se držao obješen na kuki za pojasom ili u džepiću *jakete* (jakne), a služio je za rezanje kao sječivo ili za rezbarenje. Radionica je namijenjena predškolskoj djeci i nižim razredima osnovne škole.¹³⁴

Slika 34. izrada kosirića, karton, Etnografski muzej Istre, Pazin

5.4.3. *Moja nova - stara lutka*

Radionica prikazuje kako su, zbog siromaštva, nekad djeca sama izrađivala igračke. Najčešće su ih izrađivala od materijala kao što su stare krpe, polupano posuđe i drvo. Izrađivali su lutke od krpa, lopte krpenjače, sviralice od šiba i drugo. Na radionici se izrađuju lutkice od starih krpica po uzoru na tradicijske igračke s područja Motovunštine. Potrebni materijal su vuna i krpice te vata. Radionica je namijenjena djeci od prvog do osmog razreda te se način rada prilagođava ovisno o teškoći.¹³⁵

¹³³ Mići kosirići, istarski naziv za malene kovače. Kosir je tradicijsko oruđe koji pomaže u obavljanju pojedinih tradicijskih djelatnosti. Kosir se koristio za rad s drvom. Veliki kosir je služio za sječju i grubu obradu drva, srednji za podrezivanje voćaka i loze, a mali kosir, kosirić za sitno rezbarenje i finu obradu drva. Prema: R. Bilić, Tradicijsko oruđe, Istarska enciklopedija, 2005., 17.2.2009.

<https://www.istrapedia.hr/1179/tradicijsko-oruđe> (pristupljeno 15.11.2023.)

¹³⁴ Etnografski muzej Istre, Radionice, 2023., www.emi.hr/aktivnosti/edukacija (pristupljeno 20.12.2003.)

¹³⁵ Isto.

Slika 35. izrada krpenih lutkica, Etnografski muzej Istre, Pazin

5.4.4. Radionica *Jules Verne*

U suradnji s *IstraInspirat*-om EMI Pazin organizira interaktivne radionice za djecu na Kaštelu grada Pazina. Predstava je otvorena za svu djecu te sadrži likove iz romana Julesa Vernea. Kapetan Nemo vodi djecu u svijet mašte. Kroz predstavu djeca doznaju sve tajne Pazinskog kaštela i jame te kako je Jules Verne dospio na to mjesto. Radionica uključuje puno igre i raznih zadataka. Nakon radionice svatko dobiva diplomu kao pohvalu za rad, trud i motivaciju. Nakon predstave djeca mogu razgledati stari grad i Etnografski te zavičajni muzej grada Pazina. Kako je već navedeno djeca s teškoćama u razvoju koja su nepokretna, nažalost, nemaju pristup Kaštelu, no zato im se može organizirati predstava na mjestu koja su im dostupna. Djeca s intelektualnim teškoćama, kao i drugim teškoćama motiviraju se za rad i trud te im diploma nakon aktivnosti daje dodatnu motivaciju i osjećaj samopouzdanja.¹³⁶

5.5. Muzej grada Umaga

Muzej grada Umaga sadrži arheološki odjel, galerijski odjel, restauratorski te muzejsko-pedagoški odjel. U Muzeju su prvotno bile zaposlene četiri osobe, ali trenutno su zaposlene samo dvije osobe i to viša kustosica pedagoginja te ravnateljica. Iz razgovora s višom kustosicom pedagoginjom Barbarom Crnobori doznaje se da djeluje kao muzejska pedagoginja od 2006. godine, a kasnije i kao viša kustosica pedagoginja, no trenutno zajedno s ravnateljicom Muzeja obnaša sve ostale dužnosti u Muzeju. Najviše radionica osmišljeno je u sklopu

¹³⁶ Manuela Hrvatin. Osobni intervju. 10.1.2024.

Muzejsko-pedagoškog odjela i to za djecu vrtićke i niže osnovnoškolske dobi jer oni pokazuju najveći interes za muzejske sadržaje. Radionice su najčešće vezane uz gostujuće izložbe i projekte te uz autorske projekte grada Umaga. Nažalost, još uvijek nije omogućen odgovarajući pristup za osobe s invaliditetom i djecu s težim motoričkim teškoćama, a Muzej, također, nema osmišljen posebni program ili projekt za djecu s teškoćama u razvoju. Za to se kao glavni razlog navodi mali broj osoblja, nedostatak financijskih sredstava te nedovoljna educiranost, no interes za provedbu takvih programa svakako postoji. U Muzeju se odvijaju povremene izložbe prema godišnjem programu.¹³⁷

5.6. Muzej Lapidarium, Novigrad

Muzej Lapidarium nudi stalni postav arheoloških spomenika, predromaničke kamene ostatke iz nekadašnje novigradske katedrale te Mauricijev ciborij. Mauricijev ciborij jedan je od rijetko u cijelosti sačuvanih ranosrednjovjekovnih ciborija u Europi. U sklopu Muzeja djeluje i Galerija Rigo koja je imala funkciju izložbenog prostora u kojemu su bili izloženi kameni spomenici iz Lapidariuma. Danas predstavlja jednu od najpoznatijih hrvatskih galerija suvremene umjetničke prakse. Tijekom godine u Muzeju se organiziraju multimedijalna i interdisciplinarna kulturna događanja. Jedno od vodećih događanja tijekom ljeta je Međunarodni festival vizualnih umjetnosti *ARTerIja*.

U Muzeju su zaposlene četiri osobe, a edukacijom se bave ravnateljica Muzeja te viša muzejska savjetnica i kustosica Muzeja. Iz razgovora s ravnateljicom Muzeja, doznaje se da Muzej nema redovni program za djecu s teškoćama u razvoju te nema dovoljno educirani kadar za provedbu radionica. No, ostvaruje se suradnja s rehabilitatorima i stručnom službom te je česta suradnja Muzeja s posebnim razrednim odjelom OŠ Mate Balota u Bujama i s Centrom za inkluziju i podršku u zajednici Buje.¹³⁸

5.6.1. Projekt *KULTURING 2.0*.

Muzej Lapidarium sudjelovao je s Udrugom za promicanje stvaralaštva Art studio iz Pule u projektu *KULTURING 2.0*. Partneri u projektu jesu Udruga cerebralne paralize Istarske

¹³⁷ Telefonski razgovor s višom kustosicom pedagoginjom Barbarom Crnobori. 15.10.2023.

¹³⁸ Jerica Zihlerl, ravnateljica Muzeja Lapidarium. Osobni intervju. 20.8.2023.

županije, Škola za odgoj i obrazovanje Pula, Udruga djece i mladih oštećena sluha Istre, Gradska knjižnica i čitaonica Pula i Povijesni i pomorski muzej Istre. Projekt nastoji osobama s invaliditetom i djeci s teškoćama u razvoju učiniti pristupačnim i dostupnim kulturne sadržaje te poticati njihovu socijalnu uključenost. Godine 2023. projekt je gostovao u Muzeju Lapidarium. Prvotno je organizirano stručno vodstvo za stalni postav zbirke, nakon čega se održala radionica stakla te susret s umjetnikom Đaninom Božićem. Nakon toga osobe s invaliditetom i djeca s teškoćama posjetili su Aleju glagoljaša u Roču, Centar za nematerijalnu kulturu Istre u Pićnu, Crkvu Majke Božje od Kuja u Ližnjanu, Centar nematerijalne baštine Šantadur u Medulinu, Povijesni i pomorski muzej Istre i Gradsku knjižnicu i čitaonicu u Puli. U sklopu projekta organizirane su i održane radionice za djecu s teškoćama u grupama od osam do deset polaznika. Održani su i susreti s autorima različitih umjetničkih izričaja.

Slika 36. radionica, Lapidarium

Iako Muzej Lapidarium nema muzejskog pedagoga te nema edukacijskog odjela, iskazan je interes za rad s djecom s teškoćama u razvoju što je vidljivo i u osmišljavanju audio vodiča i proširene stvarnosti. Stalni postav nadograđen je digitalnim tehnologijama kao što su multimedijalni audio vodič te proširena stvarnost. Multimedijalni vodič omogućuje inovativan način prezentacije kulturne baštine te virtualnu rekonstrukciju ciborija biskupa Mauricija s kraja 8. stoljeća. Audio vodič vodi posjetitelje po stalnom postavu kroz niz postaja, a svaka postaja sadrži najvažnije informacije o Muzeju, zbirci Lapidarij, različitim muzejskim predmetima iz stalnog postava te o kratkoj povijesti Novigrada. Za djecu je osmišljen kratki audio vodič.¹³⁹

¹³⁹ Muzej-Museo Lapidarium, *Projekt KULTURING 2.0.*, 2023., <https://www.muzej-lapidarium.hr/projekt-kulturing-2-0> (pristupljeno 20.1.2024.)

Slika 37. Mauricijev ciborij, 8. st.

Slika 38. AR proširena stvarnost

6. Praktični rad

Kako bih primijenila stečeno znanje, osmislila sam i organizirala radionicu na temu *Moj zavičaj u prošlosti*. Radionica je u ovom slučaju prilagođena trećem razredu osnovne škole i prati kurikulum i nastavnu jedinicu iz predmeta Priroda i društvo *Prošlost, sadašnjost i budućnost*. Radionica je osmišljena po univerzalnom dizajnu, ali se prilagođavaju način izvedbe, odabir materijala za izvođenje radionice i prilagođava se sadržaj u edukativnom dijelu radionice ovisno o teškoćama i uzrastu djece. Spomenuta je radionica održana u trećem razredu te u posebnom razrednom odjelu radi usporedbe u načinu rada. Savjeti i informacije potrebne za izradu radionice za posebni razredni odjel (PRO), prikupljeni su od edukacijske rehabilitatorice.¹⁴⁰

6.1. Radionica *Moj zavičaj u prošlosti*

Voditeljica radionice: Karmen Čelica Vlahutin

Škola: OŠ Centar, Pula

Razred: 3. razred (redovni program) i posebni razredni odjel (posebni program)

Broj učenika: trinaest učenika u trećem razredu i pet učenika u posebnom razrednom odjelu

¹⁴⁰ Telefonski razgovor s edukacijskom rehabilitatoricom Sanjom Koroman Lavižati. 20.1. 2024.

Korelacija s predmetima: Priroda i društvo, Povijest, Hrvatski jezik i književnost i Likovna kultura

Datum održavanja radionice: 9. veljače 2024.

Vrijeme održavanja radionice: od 8.00 do 9.35 sati (3. razred) i od 11.00 do 12.25 sati (PRO)

Materijal i nastavna sredstva: PowerPoint prezentacija, papirni svitci s pismom glagoljice, drveni štapići za ražnjiće, glinamol, podloga, teglice manjeg promjera (za valjanje pločica i izradu novčića), tempera, olovka, papir.

Cilj edukativnog dijela radionice je osvijestiti kulturni i nacionalni identitet, usporediti današnje društvo s društvom u zavičaju u prošlosti, prepoznati sličnosti i različitosti kulturno povijesnih spomenika i prepoznati važnost pisma glagoljice.

Cilj likovnog dijela radionice je razvoj fine i grube motorike, praktična primjena novog, stečenog znanja (izrada pločica na glagoljici prema zadanom predlošku te izrada novca banovca koristeći zadane motive), suradničko učenje i interakcija, poticanje kreativnosti, razvoj samopouzdanja i motivacije.

Opis radionice:

Prvi dio radionice odnosi se na edukaciju učenika kroz ponavljanje nastavnog sadržaja. Metode koje se provode u prvom dijelu radionice jesu verbalne, vizualne i demonstrativne. Učenicima se prikazuje interaktivna prezentacija u trajanju od dvadeset minuta s povijesnim fotografijama grada Pule (Trg Portarata, Slavoluk Sergijevaca, Forum, Amfiteatar) te fotografije tih istih mjesta u novije vrijeme. Verbalnom metodom i metodom usporedbe, učenici uočavaju i prepoznaju razlike te ih opisuju. Nakon toga, voditeljica radionice postavlja pitanje: *Kako mi znamo kako je Pula izgledala u prošlosti?* Pitanje upućuje na povijesne izvore (učenici bi trebali prepoznati koji su povijesni izvori, primjerice fotografije, gdje ih nalazimo te zašto su povijesni izvori važni). Također, učenike se upućuje na razmišljanje zašto su navedena mjesta važna za grad Pulu (mogući odgovori jesu kulturno povijesni spomenici koji su tu od pamtivijeka, simbol grada Pule, prepoznatljivi simboli, dokaz našeg zavičaja u prošlosti). Nakon toga prikazuju se važni simboli hrvatske kulturne baštine Baščanska ploča (naglašava se važnost pisma, gdje se čuva, kojem povijesnom izvoru pripada) te banovac, novac kovan u 13. stoljeću (zašto se tako zove, koje simbole sadrži).

U drugom, likovnom djelu radionice, naglasak je na metodi praktičnog rada. Učenicima se dijele svitci s glagoljskim pismom kako bi mogli vidjeti koje slovo abecede odgovara kojem glagoljskom slovu. Nakon toga, učenici imaju zadatak napraviti male pločice od glinamola u koje će štapićima utisnuti svoje ime na glagoljici ili po želji ime svog prijatelja ili prijateljice. Zatim, učenici u glinamolu izrađuju i novac banovac prema zadanom predlošku. Nakon što se novčići osuše mogu se oslikati po želji ili dodatno ukrasiti. Učenici mogu i dizajnirati svoj banovac. Poželjno je da učenici surađuju i pomažu jedni drugima.

Osvrt na radionice:

Prva je radionica provedena u trećem razredu u kojem ima dvanaest učenika po redovnom programu i jedan učenik po prilagođenom programu. Od razrednice se doznaje da učenik ima teškoća u učenju i s koncentracijom te da mu je potrebno pojednostaviti sadržaj. Edukativni dio radionice je protekao vrlo interaktivno i uz veliku zanimaciju učenika koji su postavljali dodatna pitanja. PowerPoint prezentacija bila je razumljiva svima te nije trebalo dodatno pojašnjavati sadržaj. Vođenim pitanjima, učenici su sami dolazili do željenih odgovora ili zaključaka. U likovnom djelu radionice, svaki je učenik prvo izvadio iz kutije svoj svitak s pismom glagoljice te ga proučio. Kutija iz koje su učenici vadili svitke predstavljala je, također, povijesni izvor arhiv, kako bi učenici što bolje shvatili koji se povijesni izvor gdje čuva. Nakon toga su od glinamola izmijesili pločicu za ime. Jedna polovica glinamola bila je dostatna za jednu pločicu, a drugi je dio iskorišten za izradu novčića. Teglice su korištene kako bi učenici izvaljali pločicu. Usljedilo je utiskivanje imena drvenim štapićem za ražnjice. Svaki je učenik dobio svoj štapić. I ovaj dio radionice protekao je jako uspješno i vješto. Učenici su na svitku pronašli slova svojeg imena na glagoljici te utisnuli svoje ime na glagoljici.

Slika 39. svitak s glagoljicom

Slika 40. utiskivanje imena na glagoljici u pločicu

Učeniku s prilagođenim programom bilo je potrebno na ploči u većem obliku napisati svako slovo njegovog imena na glagoljici, kako bi mogao lakše reproducirati slova i utisnuti ih. Također, kod učenika s prilagođenim programom bilo je potrebno raditi veće pločice jer je radio i veća slova. Osim toga, kod učenika je zamijećena i smanjena koncentracija te je bilo potrebno učenika stalno usmjeravati na zadatak korak po korak te mu dodatno pojašnjavati upute i način rada. Za izradu novčića, učenici su koristili oblik teglice ili njezin poklopac kako bi izradili okrugli oblik. Kao predložak poslužile su im fotografije novca banovca iz 13. stoljeća na PowerPoint prezentaciji, gdje su mogli vidjeti koji su se simboli nalazili na novčiću.

Slika 41. izrada novca banovca, predložak PPT, 3.r.

Slika 42. novac banovac, 13. st.

Učenici su samostalno zaključili koji se simboli nalaze na novčiću te što predstavljaju. Neki su učenici utiskivali simbole u novčić, dok su neki zasebno izrađivali elemente od glinamola te ih dodavali na novčić. Na kraju radionice svi su učenici ostvarili zadane ciljeve.

Slika 43. radovi učenika 3. razreda

Kako bi se usporedio način rada, ista je radionica provedena i u posebnom razrednom odjelu. Posebni razredni odjel ima pet učenika, različitih uzrasta i dijagnoza. Jedan je učenik treći razred te ima dijagnosticiran ADHD i poremećaj iz autističnog spektra te se teže verbalno izražava. Dva su učenika šesti razred, od kojih jedan učenik ima ADHD i blaži stupanj poremećaja iz autističnog spektra, a drugi učenik ima poremećaj iz autističnog spektra. Obojica učenika nemaju intelektualnih teškoća niti verbalnih teškoća, no imaju manje motoričke teškoće, teško se koncentriraju, stalno su u pokretu te teže pamte upute. Jedan je učenik sedmi razred te ima teži oblik poremećaja iz autističnog spektra te intelektualne teškoće, verbalne teškoće te teškoće u gruboj i finoj motorici. Učenik se teško koncentrira, ima teškoća u razumijevanju sadržaja te zadatke izvršava isključivo mehanički. Učenik osmog razreda ima lakše intelektualne teškoće, no samostalan je u radu. Učenicima u posebnom razrednom odjelu prikazana je ista prezentacija kao i u redovnom razredu, no način objašnjavanja je prilagođen te je prezentacija skraćena na deset minuta. Učenicima su prikazane konkretne fotografije spomenika, objašnjeno im je što fotografije predstavljaju te su učenici to ponavljali. U prezentaciji su upotrebljavane jednostavne i što kraće rečenice. Kako je nekim učenicima s teškoćama otežano samostalno zaključivanje, rečeno im je što vide na vizualnom materijalu. Učenici su ponavljali što vide.

U drugom dijelu radionice, učenici su dobili svoja napisana imena većeg fonta na papiru koja su samo trebali utisnuti štapićem na pločicu. Posebno im je objašnjeno (verbalno i uz pomoć dodatnih vizualnih kartica) kako se izrađuje svako slovo na glagoljici, a koje se nalazi unutar njihovog imena. Najčešća objašnjenja bila su, primjerice, za slovo s (gljiva), za slovo a (naopako e koje na leđima nosi slovo t), slovo v (dva pravokutnika koja su dolje povezana crtom i slično). Da bi bili sigurniji, prije nego su počeli s izradom pločica u glinamolu, učenici su prvo na komadu papira olovkom prepisali ime na glagoljici i nakon toga krenuli s izradom. Učeniku s težim motoričkim teškoćama trebala je dodatna pomoć oko držanja teglice za valjanje. Svima je detaljno objašnjeno kako izmijesiti glinamol, pokazani su im pokreti rukama. Nakon toga, rečeno im je da naprave palačinku od smjese. Učeniku sedmog razreda bilo je otežano utiskivati cijelo ime na pločici pa mu je trebala dodatna pomoć u držanju štapića te dodatno vrijeme. Učenik je dobio deblju olovku umjesto štapića jer ju je lakše držao u ruci i njome je utiskivao svoje ime. Ostali su učenici uspjeli samostalno izraditi pločice.

Kod izrade novčića, korištena je veća količina glinamola jer su i novčići bili većih dimenzija zbog otežane fine motorike i otežane koncentracije.

Učenicima je bilo potrebno objasniti i pokazati kako izraditi pojedini element. Učenik sedmog razreda samo je oblikovao novčić i dodao jedan simbol (križ), kojeg je prvo izradio od glinamola, a kasnije ga zalijepio za podlogu.

Slika 44. radovi učenika posebnog razrednog odjela

Radionica je potaknula svakog učenika na rad. Učenici su usvojili različite tehnike rada poput modeliranja, utiskivanja, skiciranja i ukrašavanja. Utiskivanje imena zahtijevalo je veći stupanj koncentracije. Kod izrade pločica i novčića, učenici su razvijali sposobnost pronalaženja različitih rješenja kako nešto izraditi (oni učenici koji nisu mogli utiskivati, oni su izrađivali elemente novčića od glinamola posebno te su ih dodavali (lijepili) na podlogu. Radionica je bila jako korisna za djecu s poremećajem iz autističnog spektra jer je kod njih potrebno razvijati maštu, kreativnost i emocije što su ostvarili kroz radionicu. Iako im je u početku bila otežana izrada novčića i pločica, svi su učenici izvršili zadatak. Na kraju radionice učenici su ponavljali što su vidjeli te što su radili. Za svoj rad i trud svaki je učenik dobio diplomu za odrađen zadatak. Učenici PRO izradili su po jedan primjerak pločice i po dva primjerka novčića, dok su učenici u trećem razredu izradili svatko po dvije pločice s imenima i tri do četiri novčića. Na dan 14. veljače 2024. radovi učenika izloženi su u školskom hodniku škole.

Iz provedenih radionica zaključuje se da je radionica izvediva te je prilagodljiva ciljanoj skupini. Glavni ciljevi radionice su ostvareni. Radionica *Moj zavičaj u prošlosti* je u ovom slučaju vezana uz kurikulum kao što je već navedeno, no radionica se može organizirati za bilo koju temu, na ovaj ili sličan način te za bilo koji uzrast.

Iako je radionica provedena u prostorima škole, a ne u muzeju, svakako se može izvesti i u prostorima muzeja, te bi se mogla provoditi redovito za sve uzraste, ovisno o temi. Također, ovim putem može se ostvariti stalna suradnja škole i muzeja te provoditi stalna edukacija koja prati kurikulum nastavnih predmeta što bi dodatno povezalo školu i muzej, omogućilo učenicima češći boravak u muzeju, lakše usvajanje nastavnog sadržaja, a djeca s teškoćama u razvoju bila bi u stalnoj interakciji s ostalom djecom.

Slika 45. izložba zajedničkih radova, 14. veljače, 2024.

7. Zaključak

Provedenim istraživanjem i analizom prikupljenih podataka može se zaključiti da su primjeri dobre prakse Arheološki muzej Istre, Ekomuzej, muzej ruralne kulture u Vodnjanu te Etnografski muzej Istre prepoznali potrebu za promjenom načina rada u muzejima te važnost uključivanja djece s teškoćama u razvoju u svoje programe. Navedeni pozitivni primjeri sustavno provode svoje programe s djecom s teškoćama u razvoju te kontinuirano organiziraju radionice po principu univerzalnog dizajna, čime se ostvaruje sudjelovanje svim posjetiteljima i ostvaruje inkluzija.

Vidljivo je da ostali ispitani muzeji povremeno provode svoje programe u radu s djecom s teškoćama u razvoju, najčešće na upit u suradnji s ostalim obrazovnim institucijama i udrugama te se ti programi ostvaruju izvan muzeja. Učestalija provedba radionica za djecu s teškoćama u razvoju onemogućena je zbog nedovoljne educiranosti muzejskog osoblja, pomanjkanja osoblja ili nepovoljnih financijskih mogućnosti.

Iako su navedeni muzeji, osim Ekomuzeja Vodnjan, u Istri još daleko od pravog inkluzivnog muzeja uočava se povećan interes za suradnjom između muzeja međusobno, obrazovnih institucija te udruga s ciljem pružanja djeci s teškoćama u razvoju i ostalim marginaliziranim skupinama ravnopravnu mogućnost sudjelovanja u muzejskim aktivnostima. No, da bi se doista moglo govoriti o potpuno ravnopravnom educiranju i sudjelovanju djece s teškoćama u razvoju u muzejskim aktivnostima, potrebno je sustavno osmišljavati, organizirati i provoditi muzejske aktivnosti te, isto tako, sustavno provoditi edukaciju muzejskog osoblja, kustosa i muzejskih pedagoga. Jedan od najčešće navedenih razloga za neprovođenje programa za djecu s teškoćama je nedovoljna educiranost osoblja. Iako je suradnja s edukacijskim rehabilitatorima česta, ponekad nije ostvariva zbog nedostatka vremena ili nemogućnosti dolaska rehabilitatora u određeno vrijeme. Upravo zbog toga bilo bi poželjno da je bar jedna osoba u muzeju educirana o načinu rada s djecom s teškoćama u razvoju jer bi se na taj način lakše i redovito mogle organizirati muzejske aktivnosti. Iako neki muzeji u Istri nemaju programe za rad s djecom s teškoćama niti općenito za rad s djecom, svjesni su da treba pratiti društvene potrebe i osigurati svima ravnopravan pristup te da je potrebno uvesti nove programe. Iz takvog stava vidljivo je da se sve više prepoznaje važnost socijalnog modela.

Muzeji predstavljaju mjesto edukacije, stoga je potrebno pratiti potrebe društva te promjene u sociokulturnom okruženju i u skladu s time prilagoditi rad muzeja. S obzirom na potrebe društva, muzej bi trebao biti prilagođen za sve posjetitelje pa tako i za marginalizirane skupine

posjetitelja jer je muzej prije svega mjesto gdje se uči, spoznaje, socijalizira te mjesto koje pobuđuje emocije.

8. Popis literature

1. Arheološki muzej Istre, *Katalozi pedagoške službe*, 2005.
<https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/> (pristupljeno 15. 11. 2023.)
2. Bakota Koraljka; Bošnjak, Karolina i dr. *Priručnik za edukaciju odgojno-obrazovnih djelatnika za rad s djecom oštećena sluha ili govora*, Zagreb: OŠ Davorina Trstenjaka, 2014.
<https://dabar.srce.hr/islandora/object/suvag%3A67> (pristupljeno 16.12.2023.)
3. Bauer, Antun. Muzejska pedagogija, u: *Muzeologija*, vol.17, 1975., 101-111.
<https://hrcak.srce.hr/101345> (pristupljeno 22.10.2023.)
4. Belušić, Andrea. Komunikacija i edukativna uloga Hrvatskog povijesnog muzeja: prezentacija i pripreme pokretnog edukativnog programa Svakodnevni život hrvatskih plemićkih obitelji u 18. st., u: *I. Skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem*, (ur.) Mila Škarić, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2001.,130-139.
5. Bosnar Salihagić, Željka; Ćosić, Nevenka. Uvodni rad: Socijalno uključiv muzej, u: *Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju: Zbornik radova*, (ur.), Nevenka Ćosić Zagreb: Tiflološki muzej, 2020., 9-22.
6. Bouillet, Dejana. *Inkluzivno obrazovanje: odabrane teme*. Zagreb: Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2019.
7. Centar za autizam Osijek, *Likovna radionica*, 20.4.2021.
<https://cza-os.hr/likovna-radionica/> (pristupljeno 20.1.2024.)
8. Codacci-Terlević, Giulia (ur.). *Magični instrumenti s pulskih spomenika*, Katalog pedagoške službe br.1, Pula: Arheološki muzej Istre, 2006., 22-23.
9. Codacci-Terlević, Giulia (ur.). *Od pintadere do prehrane*, Katalog Edukacijskog odjela br. 10, Pula: Arheološki muzej Istre, 2012.
10. Codacci-Terlević, Giulia (ur.). *Stopama rimskih agrimensora*, Katalog edukacijske službe br. 11, Pula: Arheološki muzej Istre, 2013.
11. Codacci-Terlević, Giulia (ur.). *Nezakcij*, Katalog Edukacijskog odjela br. 12, Pula: Arheološki muzej Istre, 2014.

12. Codacci-Terlević, Giulia. *Amphiteatrum Polae*, Katalog Edukacijskog odjela, br. 15, Pula: Arheološki muzej Istre, 2015.
13. Conti, Leonilda. Galerija za sve, u: *Muzeji za sve*, (ur.) Morana Vouk, Željka Miklošević, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 19-26.
14. Cukrov, Tončika. Novo lice muzeja u budućnosti-korak u novo tisućljeće, u: *Informatica museologica*, vol. 28, br. 14 1997., 5-13.
15. Ćosić, Nevenka. Predgovor, u: *Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju: Zbornik radova*, (ur.), Nevenka Ćosić Zagreb: Tiflološki muzej, 2020., 7-8.
16. Detling, Denis. Izvanučionička nastava u Muzeju Slavonije, u: *Povijest u nastavi*, vol. VIII, br. 16, 2010., 259-269.
17. Ekomuzej-Istarsko iz Vodnjana, *Ekomuzej*, 2022.
<https://www.istrian.org/hr/> (pristupljeno 15.1.2024.)
18. Etnografski muzej Istre, Edukativni programi, u: *Vodič kroz edukativne programe Etnografskog muzeja Istre*, 2021., 1-8.
<https://www.emi.hr/hr/aktivnosti/edukacija/> (pristupljeno 12. 12. 2023.)
19. Giovagnoli, Giulia. EmotiOnos: le ragioni profonde della scelta, u: *Reinger, C. P. (acura di), L'asino che cura: prospettive di onoterapia*. Roma: Carocci, 2009., 43–59.
20. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Eholalija*, 2019.
<https://hemu.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=13700> (pristupljeno 20.1.2024.)
21. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Histri*, 2013.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/histri> (pristupljeno 19.1.2024.)
22. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Nemeza*, 2013.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/43346> (pristupljeno 19.1.2024.)
23. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Inkluzija*, 2021.
<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27473> (pristupljeno 17.12.2023.)

24. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Situla*, 2013.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/situla> (pristupljeno 3.1.2024.)
25. Hrvatski jezični portal, *Panin*, <https://www.rjecnik.com/panin>, (pristupljeno 12.11.2023.)
26. Hrvatski sabor, *Zakon o muzejima*, NN 61/2018, 11.7.2018.
<https://www.zakon.hr/z/302/Zakon-o-muzejima> (pristupljeno 26.3.2024.)
27. Hrvatski sabor, *Zakon o registru osoba s invaliditetom*, NN 63/2002, 3.6.2022.
<https://www.zakon.hr/z/3178/Zakon-o-Registru-osoba-s-invaliditetom> (pristupljeno 10.12.2023.)
28. Hrvatski sabor, *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*, NN 68/2018, 27.7.2018.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_07_68_1398.html (pristupljeno 10.12.2023.)
29. ICOM Hrvatska, *Definicija muzeja*, 12.3.2022.
<http://www.icom-croatia.hr/aktivnosti/icom-definicija-muzeja-2022/> (pristupljeno 2.10. 2024.)
30. In portal-portal za osobe s invaliditetom, *Muzej suvremene umjetnosti: inkluzivna radionica za slijepe i slabovidne osobe*, 14.10.2015.
<https://arhiva.in-portal.hr/in-portal-news/kultura/9034/muzej-suvremene-umjetnosti-inkluzivna-likovna-radionica-za-slijepe-i-slabovidne-osobe> (pristupljeno 1.12.2024.)
31. Istarska enciklopedija, istarska internetska enciklopedija, *Bumbari*, 2015.
<https://www.istrapedia.hr/natuknice/419/bumbari> (pristupljeno 12.12.2023.)
32. Istarska enciklopedija, istarska internetska enciklopedija, *Tradicijsko oruđe*, 2005.,
<https://www.istrapedia.hr/1179/tradicijsko-orude> (pristupljeno 15.11.2023.)
33. Istarska enciklopedija, istarska internetska enciklopedija, *Štriga*, 2005.
<https://www.istrapedia.hr/1126/striga> (pristupljeno 11.12.2023.)
34. Krampač-Grljušić, Aleksandra; Marinić, Ivana. *Posebno dijete: priručnik za učitelje u radu s djecom s posebnim obrazovnim potrebama*, Osijek: Grafika, 2007.
35. Kristić, Vedrana. Muzejske radionice i razvoj višestrukih inteligencija, u: *Muzeologija*, vol. br. 54, 2017., 28-52.
<https://hrcak.srce.hr/207385> (pristupljeno 6.12.2023.)

36. Lanfranchi, Maurizio; Gianetto, Carlo. Agriculture and the social farm: expression of the multifunctional model of agriculture as a solution to the economic crisis in rural areas, u: *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, vol. 21, br. 4, 2015., 711-718.
37. Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju*, Zagreb: FFZG, 1993.
38. Miklošević, Željka. Društvena uloga muzeja-prema inkluziji osoba s invaliditetom i teškoćama u razvoju, u: *Muzeji za sve*, (ur.) Morana Vouk, Željka Miklošević, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 8-11.
https://www.muieh.hr/images/stories/novosti/2013/gluo/Muzeji_za_sve_2013.pdf (3.1.2024.)
39. Miloš, Ivana; Vrbić, Vlatka. Stavovi odgajatelja prema inkluziji, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, vol. 20, br. 77/78, 2015., 60-63.
40. Miljak, Arjana. *Življenje djece u vrtiću, novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*, Zagreb: Školska knjiga, 2009.
41. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, *Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju*, NN 24/15, 4.3.2015.
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_03_24_510.html (pristupljeno 15.12.2023.)
42. Možeš ti to, *Razvoj motorike kod djece s oštećenjem vida*, 1.2.2024.
<https://mozes-ti-to.com/2024/02/01/razvoj-motorike-kod-djece-s-ostecenjem-vida> (pristupljeno 20.2.2024.)
43. Muzej-Museo Lapidarium, *Projekt KULTURING 2.0.*, 2023.
<https://www.muzej-lapidarium.hr/projekt-kulturing-2-0> (pristupljeno 20.1.2024.)
44. Nastavno klinički centar Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, Kabinet za poremećaj iz spektra autizma, *Vizualna podrška: Smjernice za primjenu*.
<https://centar.erf.unizg.hr/wp-content/uploads/2020/04/VIZUALNA-PODRŠKA-smjernice-za-primjenu.pdf> (pristupljeno 20.1.2024.)
45. Nenadić, Karmen; Fajdetić, Andrea. Utjecaj oštećenja vida na funkcioniranje slijepo osobe, u: *Priručnik za videće asistente osobama s oštećenjima vida*, Zagreb: Hrvatski savez slijepih, 2015., 11-22.
46. Osnovna škola Centar Pula, *Projekti*, 2020.
<https://www.os-centar-pu.skole.hr> (pristupljeno 26.3.2024.)

47. Pavičić Dokoza, Katarina. Prikaz holističkih smjernica u verbotonalnom rehabilitacijsko-obrazovnom pristupu školovanja učenika s teškoćama sluha, slušanja i/ili govora, u: *Unapređenje kvalitete života djece i mladih: tematski zbornik*, (ur.) Milena Nikolić, Tuzla: Udruženje za podršku i krativni razvoj djece i mladih, 2020., 49-51.
<https://dabar.srce.hr/islandora/object/suvag%20A103> (pristupljeno 20.1.2024.)
48. Pribanić, Ljubica. Mogu sve osim čuti-uključivanje djece i mladih s oštećenjem sluha u redovni sustav odgoja i obrazovanja, u: *Priručnik za rad s osobama s komunikacijskim teškoćama u redovnom odgojno-obrazovnom sustavu*, (ur.) Slavica Jelić, Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj, 2014., 17-62.
49. Prvčić, Iva; Rister, Mihaela. *Deficit pažnje. Hiperaktivni poremećaj ADHD*, Zagreb: MZOŠ, AZOO, 2009.
50. Puškarić, Franca; Vrban, Sonja. *Priručnik za pomoćnike u nastavi i stručne komunikacijske posrednike*. Zagreb: Grad Zagreb, 2017.
51. Radetić-Paić, Mirjana. *Prilagodbe u radu s djecom s teškoćama u razvoju u odgojno-obrazovnim ustanovama*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2013.
52. Stojanović, Lazar. Oblici suradnje muzeja i osnovnih škola, u: *Informatica museologica*, vol. 18, br. 1-4, 1987., 31-32.
<https://hrcak.srce.hr/clanak/214186> (pristupljeno 11.10.2023.)
53. Šarac Berbić, Aida. *Plavi artizam*, 20.1.2023.
<https://ugbih.ba/2023/01/30/plavi-artizam/> (pristupljeno 25.1.2023.)
54. Šupe, Tanja. Dijete s oštećenjem vida u vrtiću, u: *Dijete, vrtić, obitelj*, vol.15, br. 55, 2009., 21-24.
55. Udruga ISTARSKO-Ekomuzej iz Vodnjana, *Godišnji izvještaj o radu Udruge ISTARSKO – Ekomuzej iz Vodnjana*, 2020., 1-19.
<https://www.istrian.org/files/2021/UDRUGA.pdf> (pristupljeno 23.11.2023.)
56. Vouk, Morana. Osobe oštećena sluha-ravnopravni posjetitelji muzeja?, u: *Informatica Museologica*, vol. 35, br. 3-4, 2004., 38-41.
<https://hrcak.srce.hr/en/140314> (pristupljeno 5.1.2024.)
57. Vouk, Morana; Miklošević, Željka. Posjetitelji s oštećenjem vida, u: *Muzeji za sve*, Muzejska udruga Istočne Hrvatske, 2013., 48-49.
https://www.muhih.hr/images/stories/novosti/2013/gluo/Muzeji_za_sve_2013.pdf
(pristupljeno 3.1.2024.)
58. Zrilić, Smiljana. Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole, u: *Priručnik za roditelje, odgojitelje i učitelje*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.
<https://hrcak.srce.hr/167743> (pristupljeno 3.1.2024.)

59. Zrilić, Smiljana; Brzoja, Kristina. Promjene u pristupima odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama, u: *Magistra Iadertina*, vol. 8, br. 1, 2013., 141-153.

9. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Katedrala Uznesenja Marijina, Pula, portal biskupa Handegisa, bočni portal, 9. st. (preuzeto iz: https://www.google.hr/search?sca_esv=6012e27eb2667d76&q=portal+biskupa+Handegisa+9+st)

Slika 2. naslikani bočni portal biskupa Handegisa (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 3. Crkva svete Marije od Milosrđa, Pula, zapadni portal, reljef Marije Zaštitnice 1338. (preuzeto iz: https://www.google.hr/search?q+=crkve+Marije+Milosrdnice%2C+Pula&sca_esv)

Slika 4. Reljef Marije Zaštitnice, detalj s portala izrađen u glini (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 5. Crkva sv. Franje, Pula, zapadno pročelje (preuzeto iz: <https://www.pulainfo.hr/hr/where/crkva-samostan-sv-franje/>)

Slika 6. crtež zapadnog pročelja crkve sv. Franje (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 7. Sistrum (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1549&page>)

Slika 8. Replika sistruma (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1549&page>)

Slika 9. Panova frula, ulomak (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1549&page>)

Slika 10. crtež Panove frule (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/?documentIndex=1&docid=1549&page>)

Slika 11. Triton, spomenik Vibije Maksime, bočna strana (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 12. Triton, crtež, (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 13. Agripina mlađa, rimska carica (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 14. Agripina mlađa, glina, rad H. A. (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 15. Rimski denar, avers, Faustina minore (preuzeto iz: https://www.wildwinds.com/coins/ric/faustina_II/RIC_0737.jpg)

Slika 16. Faustina minore, rad Z.B. (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 17. rad L.H., prikaz mlade Rimljanke (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 18. crtež L.H., crtež Rimljanke (preuzeto iz: <https://www.ami-pula.hr/izdavastvo/katalozi-pedagoske-sluzbe/>)

Slika 19. pintadere, lokalitet Limska gradina i Jačmica (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=1763&page=0&class>)

Slika 20. pintadere od gline, grupni rad (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=1763&page=0&class>)

Slika 21. radovi A.X i L.Š (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=1763&page=0&class>)

Slika 22. rad L.G. preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=1763&page=0&class>)

Slika 23. ulomak kamene plastike, Nezakcij (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2239&page=0&class=>

Slika 24. grupni rad, keramika (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2239&page=0&class=>)

Slika 25. grupni rad, pločice od gline, *panin* (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2239&page=0&class=>)

Slika 26. glinene zdjelice (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2239&page=0&class=>)

Slika 27. spiralni nakit od žice (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2239&page=0&class=>)

Slika 28. Amfiteatar od papira, prikaz borbe gladijatora (preuzeto iz: <http://ami.arhivpro.hr/index.php?documentIndex=1&docid=2241&page=0&class>)

Slika 29. radionica Onoterapije, hranjenje magarca (preuzeto iz: [Udruga "Ekomuzej-Istarsko" iz Vodnjana | Citta di Dignano](http://www.ekomuzej-istarsko.hr/vodnjana/citta-di-dignano))

Slika 30. četkanje magarca (preuzeto iz: [Udruga "Ekomuzej-Istarsko" iz Vodnjana | Citta di Dignano](http://www.ekomuzej-istarsko.hr/vodnjana/citta-di-dignano))

Slika 31. radionica *Agroforestry*, sadnja češnjaka (preuzeto iz: [Udruga "Ekomuzej-Istarsko" iz Vodnjana | Citta di Dignano](#))

Slika 32. predstava *Mitska bića Istre*, IstraInspirit (preuzeto iz: [Mitska bića Istre ili kako učiti o istarskoj mitologiji - Istra Inspirit Blog](#))

Slika 33. izrada ribica u mreži, Etnografski muzej Istre, Pazin (preuzeto iz: [Etnografski muzej Istre - Museo etnografico dell'Istria \(emi.hr\)](#))

Slika 34. izrada kosirića, karton, Etnografski muzej Istre, Pazin (preuzeto iz: [Etnografski muzej Istre - Museo etnografico dell'Istria \(emi.hr\)](#))

Slika 35. izrada krpenih lutkica, Etnografski muzej Istre, Pazin (preuzeto iz: [Etnografski muzej Istre - Museo etnografico dell'Istria \(emi.hr\)](#))

Slika 36. radionica, Lapidarium (preuzeto iz: <http://www.muzej-lapidarium.hr/>)

Slika 37. Mauricijev ciborij, 8. st. (preuzeto iz: <http://www.muzej-lapidarium.hr/>)

Slika 38. AR proširena stvarnost (preuzeto iz: <http://www.muzej-lapidarium.hr/>)

Slika 39. svitak s glagoljicom (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 9.2.2024.)

Slika 40. utiskivanje imena na glagoljici u pločicu (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 9.2.2024.)

Slika 41. izrada novca banovca, predložak PPT, 3.r. (autor fotografije: Nataša Makovac, 9.2.2024.)

Slika 42. novac banovac, 13. st. (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 9.2.2024.)

Slika 43. radovi učenika 3. razreda (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 9.2.2024.)

Slika 44. radovi učenika posebnog razrednog odjela (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 9.2.2024.)

Slika 45. izložba zajedničkih radova, 14. veljače, 2024. (autor fotografije: Karmen Čelica Vlahutin, 14.2.2024.)